Міністерство освіти і науки України
Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

з теми: **Формування мовленнєвої компетентності дітей 4-5 річного віку засобами дитячої художньої літератури**

Виконала: здобувачка вищої освіти
освітньої програми «Дошкільна освіта»
спеціальності 012 Дошкільна освіта
заочної форми здобуття вищої освіти
Слободенюк Інна Володимирівна

Керівник: Демчик К. І.,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії та
методик дошкільної освіти

Рецензент: Максимова О. О.,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри теорії та методик дошкільної
й інклюзивної освіти Житомирського
державного університету імені Івана
Франка

Кам’янець-Подільський, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП 3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ 4–5 РОКІВ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ 8
1.1. Аналіз наукових підходів до вивчення проблеми розвитку мовлення дітей 4–5-років 8
1.2. Особливості формування мовленнєвої компетентності дітей 4–5 років 14
1.3. Виховний і розвивальний потенціал дитячої художньої літератури у становленні мовленнєвої компетентності дошкільників 21
Висновки до першого розділу 29
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ 4–5 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ 30
2.1. Діагностика стану рівня мовленнєвого розвитку дітей 4-5-років 30
2.2. Використання художніх творів як ефективного інструмента мовленнєвого розвитку дошкільників 37
2.3. Аналіз результатів експериментального дослідження 54
Висновки до другого розділу 57
ВИСНОВКИ 59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 63

ВСТУП

У сучасних умовах оновлення змісту дошкільної освіти відповідно до положень Базового компонента дошкільної освіти (2021) актуалізується проблема розвитку мовленнєвої компетентності як одного з ключових напрямів формування життєвої компетентності дитини. Мовлення є провідним засобом пізнання світу, засобом спілкування та соціалізації, показником загального інтелектуального й емоційного розвитку дитини. Саме у дошкільному віці відбувається інтенсивне становлення мовленнєвої діяльності, тому важливо створити педагогічні умови для цілеспрямованого формування мовленнєвої компетентності [1].

Період 4–5 років є сенситивним для розвитку мовлення, адже саме на цьому етапі відбувається інтенсивне становлення мовленнєвої діяльності, формуються базові мовленнєві навички, відбувається активізація словникового запасу, розвиваються комунікативні уміння, удосконалюється граматична структура. У цей період дитина переходить від ситуативного до контекстного мовлення, починає усвідомлено використовувати мовні засоби для вираження думок, опису подій, характеристик предметів і явищ, вираження власного ставлення до дійсності.

Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що саме в середньому дошкільному віці закладаються основи зв’язного монологічного мовлення, розвивається мовленнєве мислення, формується здатність до узагальнення, послідовного й логічного викладу думки. Як зазначає А. Богуш, мовленнєвий розвиток у цей період є показником загального психічного розвитку дитини, а рівень сформованості мовлення визначає успішність її подальшого навчання у школі [6, с. 93].

Водночас у педагогічній практиці виявляються певні труднощі у мовленнєвому розвитку дошкільників. Діти часто мають обмежений активний словник, переважає вживання побутової лексики, недостатньо розвинене зв’язне мовлення; трапляються труднощі у побудові послідовних і логічних висловлювань, у використанні узагальнювальних понять,

порушення норм граматичної та інтонаційної виразності. Багато дітей не володіють формулами мовленнєвого етикету, що ускладнює спілкування з однолітками й дорослими. Такі проблеми свідчать про потребу в цілеспрямованій педагогічній роботі, спрямованій на формування мовленнєвої компетентності як інтегративної якості особистості дитини.

У цьому контексті одним із найрезультативніших засобів розвитку мовлення є застосування дитячої художньої літератури, адже художнє слово має потужний розвивальний, виховний і комунікативний потенціал. Саме літературний твір дає змогу дитині зануритися у світ образів, емоцій та уявлень, збагачуючи її мовленнєвий досвід новими словами, фразеологізмами, інтонаційними моделями.

Художнє слово стимулює емоційно-чуттєву сферу дитини, формує уявлення про моральні та етичні цінності, сприяє становленню естетичного смаку, розвиває здатність співпереживати, оцінювати вчинки персонажів, робити власні висновки. Через слухання, обговорення та відтворення змісту літературних творів діти засвоюють норми рідної мови, набувають умінь правильно й виразно формулювати думки, відбувається збагачення словникового запасу [19, с. 123].

Художня література була й лишається одним з важливих засобів виховання особистості у дошкільному дитинстві. Маленькі діти люблять слухати казки, читати книжки, запам’ятовувати вірші не менше, ніж гратися, малювати, рухатися під музику. І це природно, оскільки художня література – скарбниця культури, постачальник реальних знань та сильних вражень, джерело ознайомлення з незвичним, чудесним, фантастичним, вигаданим

Дитяча література виконує роль мовленнєвого тренажера, адже знайомить дітей з різними стилями, ритмом, інтонацією, сприяє розвитку фонематичного слуху, логічної послідовності, інтонаційної виразності. Як зазначає О. Кононко, художній текст виступає «засобом гармонізації внутрішнього світу дитини», а книга – «важливим провідником у сферу

духовності та моральних цінностей». Через поетичне слово дитина опановує культурні норми спілкування, розвиває здатність не лише слухати, а й чути, розуміти підтекст і емоційне забарвлення мовлення.

Проблема розвитку мовлення дошкільників посідає важливе місце в українській педагогічній і психологічній науці.

Теоретичні та методичні засади формування мовленнєвих умінь і навичок у дошкільників розроблені у працях А. Богуш, Н. Гавриш, Ф. Сохіна, О. Ушакової, Н. Луцан, Т. Постоян, І. Луценко. Автори розкривають закономірності мовленнєвого розвитку дитини, структуру мовленнєвої діяльності та педагогічні умови її стимулювання.

Вікові й психологічні особливості мовленнєвого розвитку досліджували Л. Виготський, Д. Ельконін, С. Карпова, Л. Журова, які доводять, що формування мовлення нерозривно пов’язане з розвитком мислення, сприймання, емоцій та соціальної взаємодії.

Проблеми використання дитячої художньої літератури у навчально-виховному процесі висвітлено у працях Н. Виноградової, А. Зрожевської, О. Ісаєвої, Т. Качак, О. Кононко, Т. Поніманської, Т. Скалозуб. Дослідники наголошують на ролі художнього слова у розвитку мовлення, мислення, емоційної сфери дитини, формуванні її морально-естетичних почуттів.

Попри вагомий внесок науковців, недостатньо вивченими залишаються питання практичної реалізації педагогічних умов формування мовленнєвої компетентності дітей 4–5 років засобами художньої літератури, що й визначає наукову новизну та актуальність обраної теми.

Об’єкт дослідження – мовленнєвий розвиток дітей 4–5-річного віку в освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Предмет дослідження – процес формування мовленнєвої компетентності дітей 4–5-річного віку засобами дитячої художньої літератури.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити ефективність використання дитячої художньої

літератури як засобу формування мовленнєвої компетентності дітей 4–5-річного віку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку.
2. Визначити сутність, структуру та компоненти мовленнєвої компетентності дітей 4–5-річного віку.
3. Розкрити розвивальний і виховнийі потенціал дитячої художньої літератури у формуванні мовлення дошкільників.
4. Розробити й апробувати методику формування мовленнєвої компетентності дітей 4–5 років засобами художньої літератури.
5. Оцінити ефективність запропонованої методики в процесі педагогічного експерименту.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення психолого-педагогічних джерел; емпіричні: спостереження за мовленнєвою діяльністю дітей, анкетування педагогів, бесіди, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи); методи кількісного та якісного аналізу результатів експериментальної роботи..

База експериментального дослідження. Дослідження проводилось на базі закладу дошкільної освіти № 4 Шептицької міської ради Львівської області. До проведення експериментальної роботи було задіяно 20 дошкільників 4-5 років.

Теоретичне значення полягає у поглибленні наукових уявлень про сутність і структуру мовленнєвої компетентності 4–5-річного віку, уточненні поняття «мовленнєва компетентність дошкільника», а також у визначенні педагогічних умов її формування засобами художнього слова.

Практичне значення полягає у можливості використання результатів дослідження у практиці роботи закладів дошкільної освіти, у розробці методичних рекомендацій для вихователів, створенні конспектів занять, ігор, вправ та дидактичних матеріалів з розвитку мовлення 4–5 років.

Наукова новизна полягає у визначенні педагогічних умов формування мовленнєвої компетентності дітей 4–5 років засобами художньої літератури, а також у системному підході до використання художнього тексту як інтегрованого засобу розвитку фонетичної, лексичної, граматичної та комунікативної складових частин мовлення.

Апробація результатів дослідження: результати кваліфікаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та методик дошкільної освіти та наукових конференціях студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Публікації: результати дослідження викладено у науковій публікації (Формування мовленнєвої компетентності в дітей старшого дошкільного віку. Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії (з міжнародною участю): збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти, управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради; [відпов. секр. Г. П. Ватаманюк]. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2025).

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ 4–5 РОКІВ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Аналіз наукових підходів до вивчення проблеми розвитку мовлення дітей 4–5 років

Розвиток мовлення дітей є одним із найважливіших факторів розвитку особистості на дошкільному етапі. Формування мовлення на цьому етапі складається з кількох структурних елементів, зокрема: лінгвістичної компетенції, однієї з ключових базових характеристик особистості; розвитку мовлення, тобто формування певних мовних навичок і звичок, що забезпечують його правильне функціонування; вивчення мови, пов'язане з певним обсягом базових знань про рідну мову, яке формується з мовного чуття та, своєю чергою, сприяє його розвитку; та мовної освіти, метою якої є формування мовної культури особистості [33, с. 304].

Мовленнєвий розвиток у дошкільному віці визначається також формуванням комунікативної компетентності дитини, що включає не лише знання мовних правил, але й уміння ефективно використовувати їх у різних соціальних ситуаціях. Мовна освіта на цьому етапі сприяє не тільки удосконаленню лексичних і граматичних навичок, а й розвитку здатності до виразного, зв’язного висловлювання, що є важливою умовою для подальшої успішної соціалізації та навчання у школі. В результаті, мовленнєва діяльність на дошкільному етапі забезпечує основи для подальшого розуміння, інтерпретації та продуктивного використання мови як важливого інструменту пізнання світу і комунікації.

Дослідники дійшли висновку, що серед усіх етапів раннього дитинства, чутливих до розвитку мовлення, саме дошкільний етап є тим, коли діти найбільш сприйнятливі до сприйняття та розрізнення звуків, а також до оволодіння засобами словесного вираження. Богуш А. М. вважає, що знання

звукової структури рідної мови є основним якісним розвитком у психічному розвитку дітей з п'яти років. На її погляд, формування усвідомлення матеріальної сторони мовлення в дошкільному віці посилює здатність дітей розуміти складні граматичні зв’язки та створює передумови для успішного оволодіння читанням і письмом у молодшій школі [11, с. 214]. С. Макаренко, у свою чергу, вважає, що саме в цей період спостерігається помітний «стрибок» у розширенні словникового запасу дітей; дослідник підкреслює, що дошкільники виявляють підвищений інтерес до мовленнєвої точності, прагнуть самоствердитися та реалізувати себе через мовлення. [47, с. 368].

Дитяча література є одним із засобів збагачення мови дошкільнят. Вирішальну роль художнього самовираження в розвитку мови дітей підкреслювали видатні педагоги минулого та сьогодення, зокрема С. Русова, К. Ушинський, А. Богуш, А. Бородич, Н. Гавриш, А. Гончаренко та інші.

Софія Русова зазначала, що народна поезія та найкращі літературні твори, які демонструють красу дієслівної форми та різноманітні словосполучення, слугують цінними навчальними ресурсами. За її словами, інтерес до говоріння у дітей виникає у віці від одного до трьох років, до письма – від двох до п'яти, а до казок – від трьох до шести років; тому спілкування з казками є природною потребою для дітей дошкільного віку. Нас цікавлять методичні рекомендації С. Русової щодо проведення драматичних ігор з дітьми. Ці ігри часто містять багато повторень. Крім того, автор пропонує дотримуватися таких вимог під час організації драматизацій: надання дітям можливості самостійно обирати ролі та матеріали, необхідні для драматизації, створення відповідної атмосфери за допомогою декорацій та музичного супроводу, а також зміна ролей «глядачів» та «виконавців» [61, с. 210].

К. Ушинський приділяв особливу увагу людському мовленню (читанню, розповіданню казок, читанню поезії), особливо цінуючи усну народну творчість: прислів'я, казки, сценки, загадки, жарти. Вчений наголошував, що недостатній життєвий досвід дітей призводить до

специфічного сприйняття їхнього художнього змісту. Тому необхідно навчити дошкільників сприймати твори мистецтва як єдність форми та змісту. К. Ушинський уклав і переписав велику колекцію усної народної творчості для дітей та забезпечив їх конкретними методами її розуміння [69].

Проблему розвитку художньо-мовної компетентності через дитячу літературу досліджували такі дослідники, як Н. Богданець-Білоскаленко, А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котік, Л. Кобилецька. Незважаючи на їхній важливий внесок, поглиблене вивчення впливу дитячої літератури на дітей 4–5 років залишається актуальним і потребує постійного оновлення з урахуванням сучасних педагогічних підходів та змін у дитячих сприйняттях [43, с. 192].

Л. Вавіна у своїй роботі наголошувала на необхідності широкого використання народної творчості та художньої літератури для розвитку художнього смаку дітей. зробила значний внесок у розробку теорії та методології навчання дітей засобами художньої мови, завдяки чому термін «художня мова» був увійшов у наукову галузь. На її думку, ознайомлення з творами мистецтва є фундаментальним засобом розвитку мови дітей, оскільки активізує уявлення дітей, дозволяє їм вчитися перетворювати образи та події, збагачує їхній словниковий запас. На її думку літературні твори містять заздалегідь усталені мовні форми, словесні характеристики образу та визначення, з якими працює дитина; важливо правильно їх зрозуміти та доречно використовувати на практиці. Вона зазначає, що, слухаючи казку, дошкільник проявляє особливу внутрішню активність та стає співучасником описуваних та сприйнятих подій. Теоретичні положення, викладені дослідницею в різних роботах, складають основу для подальшого вивчення цього питання [16, с. 89].

Дитяча художня література, зокрема казки, як засіб формування та виховання дітей, також отримала особливу увагу з класичної педагогічної праці В. Сухомлинського [64]. Зокрема, для подальшого стимулювання дитячої творчості в Школі радості в Павліському під керівництвом

В. Сухомлинського була створена Кімната казок. На думку авторки, історії, ігри та фантазії є життєво важливим джерелом для дитячого мислення, благородних почуттів та прагнень. Немає сумніву, на думку В. Сухомлинського, що естетичні, моральні та інтелектуальні почуття, що виникають у дитячій душі під впливом оповіді, активізують діяльність мозку та пов'язують різні ідеї в єдиний ланцюг. Завдяки оповіді дитина пізнає світ не лише розумом, а й серцем. Слово, яке розкриває благородні ідеї, залишає тривалий відбиток людяності в дитячій душі. Кімната казок стала ефективним засобом стимулювання дитячої уяви, розвитку гнучкості мислення та виховання цінності доброзичливого гумору.

На думку В. Сухомлинського, навчити дитину дивитися на світ з веселою посмішкою – одне з найважливіших завдань виховання. Радість, здорову посмішку та сміх, на думку педагога, слід виховувати з раннього дитинства. І творчість – єдиний правильний шлях до цього. Тому він запропонував дітям дошкільного віку складати короткі оповідання, байки та казки, пронизані життєствердним гумором, сюжети яких натхненні дійсністю, що їх оточує [64, с. 185].

Сучасні дослідники вивчали вплив дитячої художньої літератури на мовний розвиток дітей дошкільного віку. Серед них А. Зрожевська, Т. Потоцька, Н. Гавриш, Н. Карпінська, Л. Калмикова, Ю. Руденко, Н. Луцан, Л. Фесенко та інші.

Дослідження Н. Луцан [44] демонструють різний ступінь глибини та розуміння мотивації дій казкових персонажів у дітей. Діти часто будують своє позитивне ставлення до персонажів оповідання на їхніх привабливих зовнішніх рисах, що відображається в їхніх оцінках. Автор зазначає, що діти дошкільного віку оцінюють поведінку персонажів виключно на основі зовнішнього, фактичного зв'язку між подіями. Вони оцінюють дії персонажів з точки зору їхнього ставлення до інших персонажів оповідання, і їхня симпатія не завжди схиляється до головного героя. У результаті свого дослідження Н. Луцан виявила, що, порівнюючи зрозумілі та знайомі

приклади поведінки казкових персонажів з власним досвідом, діти переносять мораль історії не лише на власний досвід, але й порівнюють дії своїх однолітків з цією мораллю. Розуміння моралі дітьми дошкільного віку відображається в їхніх судженнях, розмовах та аргументах [44, с. 90].

А. Богуш пише, що мовленнєвий розвиток дошкільників і навчання їх рідної мови нерозривно пов’язані з формуванням художнього мовлення, яке є важливою складовою естетичного виховання. Отже, робота з переказом народних казок та літературних творів, спрямована на розвиток уміння дітей будувати зв’язні висловлювання, водночас передбачає ознайомлення з художньо-виражальними засобами мови (порівняннями, синонімами, антонімами, метафорами тощо). Це, безперечно, розвиває здатність дошкільників емоційно та художньо сприймати літературний текст і стимулює їхню власну мовленнєву творчість. Для того щоб дитина могла вільно оперувати словом, створювати власні розповіді й сюжети, вона має опанувати елементарні правила композиції та регулярно виконувати творчі мовленнєві завдання. [10, с. 248].

Дослідники А. Богуш та Г. Бєлєнка зазначають, що під впливом художнього мовлення у дітей розвиваються такі потреби:

– пізнавати світ через літературні твори;

– через книгу як засіб самоосвіти, що формує бажання вчитися самостійно читати;

– через захоплення красою художньої мови, збагачуючи своє повсякденне мовлення найкращими літературними та мовними формами (фразеями, прислів’ями, приказками, образними виразами);

– через передачу художнього змісту, висловлюючи власні думки, питання та висновки;

– через самовираження та самореалізацію через словесну творчість, заглиблюючись у різноманітні літературні образи;

– через позитивний настрій, з емоціями, пов’язаними зі сприйняттям твору мистецтва [11, с. 150].

Н. Гавриш наголошує, що кожна дитина розуміє художні тексти по-своєму, передаючи отриману інформацію через особистий, унікальний та неповторний досвід [24, с. 57]. Знайомлячи дошкільників з художньою літературою, педагог, на думку дослідниці, повинен спрямувати їх до базового аналізу літературно-художньої структури твору: ознайомити з композиційними, жанровими характеристиками та дискурсом різних творів і навчити розуміти його основний зміст. Діти дошкільного віку потім можуть використовувати отримані літературні знання для складання власних оповідань та байок.

Н. Гавриш зазначає: для знання та розуміння ідейно-естетичного змісту твору, а також сутності життєвих явищ, які він зображує, недостатньо просто сприймати образи та малюнки; необхідно їх розуміти та мати певні літературні знання про найпоширеніші жанри дитячої літератури та фольклору [24, с.144]. Н. Гавриш рекомендує дітям дошкільного віку активно використовувати гумористичні вірші, що сприятиме розвитку їхньої здатності розуміти гумор

Дослідниця наголошує, що розуміння гумору дітьми та його вираження неможливі без мови. Тому завдання виховання почуття гумору у дітей дошкільного віку обов'язково включає словесний компонент. На думку Н. Гавриш, під час роботи з дітьми дошкільного віку важливо використовувати різноманітну гумористичну літературу: жарти, анекдоти, дотепні оповідання, гумористичні казки, прислів'я, образні вислови [24].

Аналіз наукових праць видатних педагогів минулого та сьогодення показує, що процес сприйняття художньої мови дітьми дошкільного віку є активним і що під впливом художньої мови літературних творів їхнє мовлення розвивається та збагачується.

Таким чином, літературна мова відіграє фундаментальну роль у розвитку особистості дитини, збагачуючи її мовлення та формуючи її світогляд. Для мовної освіти в дошкільному віці доречно використовувати

різні жанри дитячої літератури, а також різноманітні форми усної народної творчості.

1.2. Особливості формування мовленнєвої компетентності дітей 4–5 років

На дошкільному етапі розвиток мовлення відбувається на всіх рівнях: лексичному, фонетичному, граматичному та текстовому, включаючи оволодіння основними одиницями мовлення: звуком, словом, фразою, реченням та текстом. Ефективність цього процесу забезпечується завдяки комплексному виконанню взаємопов'язаних завдань з розвитку фонетичної грамотності, формування граматичної правильності, розширення словникового запасу та досягнення зв'язності як у діалозічному, так і в монологічному мовленні. Загалом, виконання цих завдань спрямоване на розвиток лінгвістичної компетенції та комунікативних навичок дітей.

Першочерговим завданням розвитку мовлення на дошкільному етапі є фонетична грамотність, яка включає орфографічну та фонетичну точність, чітку артикуляцію звуків рідної мови, контроль дихання, інтенсивність та ритм мовлення, фонематичну усвідомленість. Зосередження уваги на цьому розвитку на дошкільному етапі є фундаментальною вимогою для подальшого набуття грамотності в школі. Тому в сучасному навчанні мови виділяють 3 основні завдання розвитку звукової культури мовлення у дітей:

- розвиток фонематичного слуху, правильного дихання для мовлення, вимови звуків і слів, а також розвиток орфографічних норм мовлення, що базуються на розвитку та поступовому вдосконаленні органів, що беруть участь у мовленні (слуху, дихання та артикуляції);

- навчання їх диференціювати звуки мовлення, формувати початкові уявлення про характерні ознаки звуків, а також розуміти їх умовно-символічне та знакове відображення, що становить важливу передумову опанування грамотності;

- виховання виховання в дітей уміння контролювати власне мовлення – регулювати силу голосу, тон, наголос, а також користуватися невербальними

засобами виразності, до яких належать жести, міміка, постава. Крім того, дітям потрібно опановувати інтонаційні засоби мовленнєвої виразності: мелодику висловлення (ніжність, м’якість, лагідність), темп, ритм, тембр (веселий, сумний, тривожний), а також особливості фразових і логічних наголосів – паузи, підвищення чи зниження голосу відповідно до змісту та мовленнєвої ситуації [70, с. 245].

Середній дошкільний вік є особливо сприятливим для реалізації вказаних завдань, оскільки в цей період спостерігаються важливі зміни та новоутворення у мовленнєвому розвитку. Насамперед інтенсивно вдосконалюється фонематичний слух – основа формування здатності не лише чути, а й свідомо розрізняти звуки мовлення, визначати їхню кількість та послідовність у словах. Діти цього віку вже можуть точно диференціювати всі фонеми рідної мови, зокрема ті, що схожі за звучанням. П’ятирічні дошкільники здатні виконувати елементарний звуковий аналіз слів навіть поза ігровою ситуацією, якщо раніше засвоїли прийом протягування окремих звуків..

Окрім виховання звукової культури мовлення, важливим компонентом розвитку мовлення у дітей 4–5-річного віку є організована словникова робота: «спеціально організовані заняття, спрямовані на підвищення уваги дітей до смислової сторони слів, до мовлення в цілому, на розуміння та інтерпретацію значень слів, а також на збагачення, активізацію та розвиток словникового запасу за допомогою інтерактивних методів, прийомів і технологій» [68, с. 140].

На думку Н. Кірсти, сутність словникової роботи полягає у формуванні в дітей уміння повноцінно сприймати слово, розуміти його значення з усіма семантичними відтінками, а також доречно використовувати лексичні одиниці у різноманітних мовленнєвих ситуаціях. Основне завдання педагога – не лише ознайомити дошкільників із новими словами, а й поступово вводити їх у мовленнєву практику за допомогою спеціально добираних лексичних вправ. Такі вправи мають забезпечувати глибше розуміння семантики слів, сприяти усвідомленню їхніх зв’язків з предметами

та явищами навколишнього світу, а також готувати дітей до вживання нової лексики у різних словосполученнях і контекстах.

Планомірна словникова робота передбачає використання різноманітних методичних прийомів: уточнення значень знайомих слів, добір синонімів та антонімів, пояснення багатозначності, активізацію пасивного словника, створення ситуацій, що стимулюють до мовленнєвої ініціативи. Важливо, щоб діти не лише відтворювали слово механічно, а й усвідомлювали його зміст, розуміли, у яких умовах доречно його використовувати та які емоційні або смислові відтінки воно може передавати.

Показником ефективності словникової роботи є зростання мовленнєвої самостійності дітей: здатність правильно й невимушено вживати засвоєні слова у повсякденному мовленні, використовувати їх у власних висловлюваннях, переказах, описах та діалозі. Таким чином, лексична робота у дошкільному віці забезпечує не лише кількісне збагачення словника, а й якісне розширення мовленнєвих можливостей дітей, формуючи у них мовну свідомість та чуття слова [70, с. 246].

У словниковому запасі п'ятирічної дитини, як зазначає С. Макаренко, слова зустрічаються на 4-х рівнях:

1) слова, які вони просто чують навколо себе;

2) слова, значення яких вони знають;

3) слова, значення яких вони розуміють;

4) слова, які вони використовують свідомо. Тобто, передумовою для оволодіння новою лексикою є розуміння значення кожного конкретного слова, яке, у свою чергу, залежить від усвідомлення реальних об'єктів (дій, ознак) або існуючих ситуацій (явищ), з якими нове слово тісно пов'язане. Якщо дитина не уявляє собі певного образу, коли вимовляє слово, це означає, що вона не розуміє значення цього слова [49, с. 109].

Словниковий запас середньостатистичних дітей дошкільного віку здебільшого складається з 2200–2500 слів. Представлені всі граматичні категорії. Їхній активний словниковий запас зазвичай включає узагальнюючі та абстрактні слова, а також збірні, просторові та часові поняття, хоча їх використання іноді неточне.

Автори програми розвитку дитини дошкільного віку «Дитина» [9] наголошують, що діти п’ятого року життя вже здатні правильно вживати багатозначні слова, добирати до них синоніми та антоніми, а також класифікувати предмети за суттєвими ознаками та властивостями. Водночас програма підкреслює, що у цьому віці дошкільники ще недостатньо опановують переносні значення слів, що пов’язано з особливостями їхнього когнітивного розвитку. Мовлення дітей цього періоду характеризується появою образних висловів, емоційно забарвлених конструкцій, умінням доречно використовувати прислів’я, загадки, фразеологізми, а також елементи мовленнєвого етикету, що свідчить про поступове формування комунікативної культури [48, с. 145].

Важливою складовою мовленнєвого розвитку середніх дошкільників є формування граматичної правильності мовлення. Хоча в їхніх висловлюваннях і надалі переважають прості речення, однак усе частіше вони набувають ускладненої синтаксичної структури: з’являються однорідні члени речення, розширені та поширені конструкції. Поступово діти опановують елементарні моделі складносурядних і складнопідрядних речень, навчаються встановлювати логічні зв’язки між подіями та явищами, що сприяє формуванню цілісної структури висловлювання.

Діти 4–5-річного віку також активно тренуються ставити запитання, використовуючи питальні речення для уточнення назв, призначення та властивостей предметів, для отримання нової інформації або з’ясування причинно-наслідкових зв’язків. Така діяльність свідчить про зростання мовленнєвої ініціативи і прагнення до пізнання, яке безпосередньо відбивається у структурі мовлення.

Окрему роль у граматичному розвитку відіграє дієслово, частотність уживання якого зростає. Удосконалення дієслівної лексики сприяє тому, що мовлення дітей стає більш динамічним, емоційно виразним та інформативним. Саме дієслова активізують здатність дитини будувати перші короткі монологічні висловлювання, описувати прості події, передавати дії та стани. Таким чином створюються основи для подальшого розвитку зв’язного мовлення, зокрема складніших форм оповіді.

Загалом, формування граматичної правильності у середньому дошкільному віці відбувається через поєднання наслідування мовлення дорослих, цілеспрямованого педагогічного впливу та активної мовленнєвої практики самих дітей. Це забезпечує поступовий перехід від інтуїтивного використання мовних конструкцій до більш усвідомленого та регульованого мовленнєвого висловлення.

Дитина в такому віці вчиться правильно відмінювати слова та поєднувати їх з іншими; вона опановує утворення іменників за допомогою суфіксів для вираження емоцій або для називати дрібних тварин, а також засвоює способи утворення дієслів з відповідними префіксами, а також ступені порівняння прикметників (за допомогою словесних ігор). Однак у їхньому мовленні також спостерігаються граматичні помилки та неологізми. На думку дослідників, причина цих модифікацій полягає не лише в природній допитливості дітей дошкільного віку, але й у їхньому бажанні систематизувати мовні елементи, що сприяє їх засвоєнню та запам'ятовуванню. Однак діти повільно використовують власні словотвори. Цілеспрямовані зусилля педагогів у розвитку мовлення дітей сприяють насамперед поступовій заміні дитячих слів соціально прийнятними. Крім того, вчені погоджуються з позитивним значенням словотворення для розвитку дитячого мовлення. На їхню думку, активний процес винаходження дітьми нових слів є необхідною «школою» для опанування рідної мови, оскільки сприяє розвитку мовної чутливості [52, с. 117].

Збагачення словникового запасу та поступове опанування граматичних структур істотно розширюють комунікативні можливості дошкільників, створюючи умови для якіснішого розвитку зв’язного мовлення. Зростання мовленнєвих умінь супроводжується появою нових потреб у діяльності: діти починають активніше взаємодіяти як з дорослими, так і з однолітками, що вимагає від них здатності формулювати все складніші висловлювання.

Під час різних видів спілкування – у грі, побутових ситуаціях, спільній діяльності – дошкільники намагаються передавати свої враження та знання, отримані поза межами безпосереднього контакту зі співрозмовником. Вони прагнуть узгоджувати спільні дії, домовлятися про розподіл ролей, планувати

майбутню діяльність, обговорювати результати та оцінювати власні дії. У таких умовах формується здатність будувати цілісні, логічно організовані висловлювання, що відображають причинно-наслідкові зв’язки та послідовність подій.

Поступово зростає і потреба у тому, щоб бути правильно зрозумілим іншими. Дитина дедалі більше орієнтується не лише на власні наміри, а й на те, як її повідомлення буде сприйняте співрозмовником. Це стимулює використання точніших слів, чіткішої граматичної конструкції, а також емоційно-інтонаційних засобів виразності. Така тенденція свідчить про перехід мовлення від ситуативності до контекстності, коли висловлювання стає зрозумілим без необхідності опори на конкретну ситуацію чи наочний матеріал.

Таким чином, розширення словника, розвиток граматичної будови мовлення та зростання соціальних потреб сприяють формуванню у дошкільників цілісного, логічно впорядкованого та зрозумілого мовлення, яке забезпечує ефективну комунікацію в різноманітних видах діяльності [30, с. 34].

Українська дошкільна програма визначає такі показники компетентності п'ятирічної дитини щодо розвитку зв'язного мовлення: здатність самостійно вести розмови з дітьми та дорослими, підтримувати діалог, вести організований (стимульований) діалог на задану тему, брати участь у групових діалогах, відповідати на запитання реченнями за змістом картинок, літературних текстів (оповідань, байок, віршів), театральних вистав. Діти складають оповідання за прикладом вихователя: описові, сюжетні, з наочними посібниками та без них; вони розповідають знайомі казки та казки [27, с. 190].

У процесі мовленнєвого розвитку ситуативне мовлення, характерне для більшості дітей середнього дошкільного віку, поступово трансформується у контекстне, тобто таке, яке є зрозумілим для слухача без необхідності опори на конкретну ситуацію. Якщо раніше дитина активно користувалася займенниками, жестами чи короткими вказівними висловлюваннями, то приблизно у п’ятирічному віці її мовлення стає більш структурованим:

з'являється дедалі більше іменників, прикметників та уточнювальних слів, які надають висловлюванням чіткості та логічної завершеності.

Ситуативний виклад усе частіше супроводжується коментарями та поясненнями, спрямованими на слухача. Діти намагаються забезпечити розуміння з боку співрозмовника, уточнюють деталі, виправляють власні висловлювання, пояснюють незрозумілі моменти. Це свідчить про формування орієнтації на адресата, що є важливою передумовою розвитку комунікативної компетентності.

Поява таких пояснювальних елементів знаменує перехід до нової стадії мовленнєвого розвитку, коли мовлення починає виконувати не лише комунікативну, а й регулятивну функцію. Дитина поступово вчиться планувати власні дії, підпорядковувати їх певному задуму і контролювати виконання за допомогою внутрішніх мовленнєвих структур. Саме у цьому віці розпочинається процес інтеріоризації: зовнішнє мовлення поступово переходить у внутрішнє, стає засобом міркування, самоконтролю та планування діяльності [25, с. 172].

Паралельно з цими змінами ускладнюється і педагогічна робота з розвитку мовлення дошкільників. Це пов'язано з тим, що діти цього віку:

- глибше розуміють предмети та явища навколишнього світу;
- розширюють свій словниковий запас шляхом ознайомлення з новими поняттями та об'єктами;
- вводять у мовлення слова, що позначають якості, властивості, стани та взаємозв'язки;
- оволодівають умінням виділяти суттєві ознаки предметів і здійснювати їх узагальнення;
- засвоюють образну лексику, яка робить висловлювання більш емоційно насиченими й виразними.

Таким чином, мовлення дітей 4–5-річного віку стає поступово більш змістовним, логічно побудованим, зрозумілим для оточення й здатним передавати складніші поняття та емоційні стани. Усе це відбувається завдяки взаємодії інтелектуального розвитку, розширення життєвого досвіду та

цілеспрямованої педагогічної підтримки, що забезпечує комплексність і наступність мовленнєвого розвитку на даному віковому етапі.

Тому своєчасне оволодіння мовленням є першою фундаментальною умовою формування всебічно розвиненої психіки у дитини та її подальшого правильного розвитку. Розуміння чужого мовлення та власне усне висловлювання супроводжують усю діяльність дитини. Успіх у досягненні комунікативних цілей з іншими учасниками взаємодії залежить від рівня розвитку мовлення дитини.

1.3. Виховний і розвивальний потенціал дитячої художньої літератури у становленні мовленнєвої компетентності дошкільників

Розвиток мовлення посідає ключове місце у становленні особистості дитини та є визначальним компонентом усієї системи мовленнєвої роботи в дошкільному закладі. Саме мовлення відображає рівень засвоєння рідної мови: обсяг і якість словникового запасу, сформованість фонетичних умінь, граматичної будови, інтонаційної виразності та комунікативних навичок. Оволодіння мовленнєвими засобами забезпечує дитині можливість повноцінно взаємодіяти з оточенням – вступати у контакт з дорослими й однолітками, ставити запитання, передавати власні думки, висловлювати почуття та формулювати враження про явища навколишнього світу. Таким чином, мовлення виступає важливим інструментом пізнання, соціалізації та розвитку мислення.

Одним із провідних джерел збагачення мовлення дошкільників є дитяча художня література, а також різноманітні форми усної народної творчості – прислів’я, приказки, загадки, лічилки, скоромовки, колискові тощо. Ці жанри, насичені образністю, ритмічністю та емоційністю, виконують важливу функцію формування мовленнєвої культури дитини. Вони розширюють її словниковий запас, знайомлять із різноманітними мовними конструкціями, сприяють розвитку фонематичного слуху, формують інтерес до художнього слова [31, с. 180].

Дитяча література має великий потенціал не лише як джерело нових слів, а й як засіб емоційно-естетичного виховання. Під час слухання художніх творів дитина співпереживає персонажам, наслідує інтонацію дорослого, який читає текст, вчиться розуміти й передавати емоції, що сприяє розвитку виразності та інтонаційної гнучкості мовлення. Ілюстрації в дитячих книгах допомагають дошкільнику пов’язати слово з конкретним образом, що підсилює процес засвоєння нової лексики та формування наочних уявлень.

Крім того, саме художні твори створюють передумови для появи перших зв’язних висловлювань, адже спонукають дітей переказувати почуте, описувати персонажів, робити елементарні висновки та ставити запитання. Усе це є надзвичайно важливим для формування комунікативної компетентності й розвитку мовленнєвого мислення.

Отже, твори художньої літератури та усна народна творчість повинні посідати чільне місце в освітньому процесі дошкільного закладу, оскільки вони виступають ефективним засобом збагачення мовлення, розвитку емоційно-ціннісної сфери та формування в дітей основ мовленнєвої культури [23, с. 8].

Художня література є невичерпним джерелом мудрості, знань, моральних орієнтирів та естетичних цінностей, що відіграє важливу роль у всебічному розвитку дошкільників. Вона знайомить дітей із багатством художнього слова, відкриває перед ними емоційний та духовний світ людини, формує перші уявлення про красу мови та силу образного висловлення. Дитячі книжки та літературні твори виступають одним із найефективніших засобів впливу на емоційну сферу дитини.

Під час слухання художнього тексту дитина спостерігає за мімікою та інтонацією дорослого, який читає, і несвідомо намагається їх відтворити. Розглядаючи ілюстрації, дошкільник ідентифікує себе з персонажами, намагається копіювати їхні емоційні стани: радість, здивування, смуток, захоплення. Завдяки цьому відбувається не лише розширення емоційного

досвіду, а й формування здатності розуміти почуття інших людей, що є важливою передумовою розвитку емпатії. Слухаючи казки, вірші чи оповідання, діти вчаться співпереживати героям, реагувати на події твору, розпізнавати та виражати власні емоції – від радості до співчуття чи занепокоєння. Таким чином, художнє слово стає засобом формування емоційної чутливості та навичок емоційної регуляції.

Важливу роль художня література відіграє й у когнітивному розвитку дошкільників. Завдяки літературним творам діти розширюють уявлення про навколишній світ, дізнаються про явища природи, особливості життя людей у різні історичні періоди, знайомляться з культурними традиціями та звичаями різних народів. Літературні сюжети відкривають перед дитиною широкий спектр можливостей для пізнання: від подорожей до фантастичних світів до осмислення реальних подій минулого. Такі знання сприяють розвитку пізнавального інтересу, стимулюють уяву, формують здатність будувати причинно-наслідкові зв’язки [39, с. 69].

Оповідання та вірші для дітей виконують також важливу соціалізуючу функцію. У них часто порушуються теми взаємодії у колективі, дружби, толерантності, справедливості. Персонажі дитячої літератури демонструють моделі поведінки, на які дитина може орієнтуватися у реальному житті: як домовлятися з однолітками, як ділитися іграшками, як допомагати іншим та уникати конфліктів. Таким чином, художня література сприяє формуванню морально-етичних норм, навчає дитину діяти відповідно до правил співжиття в групі. Отже, значення художньої літератури у дошкільному віці є комплексним. Вона не лише збагачує мовлення, а й активно впливає на емоційний, моральний, естетичний та інтелектуальний розвиток дитини, формує основи її світогляду та культурної ідентичності.

Художня література та дитячі книги є потужними інструментами для розвитку фонематичної сприйнятливості та правильної вимови, збагачення словникового запасу дітей та сприяння зв'язному мовленню.

Дитяча література, як частина літератури в цілому, має свої особливості: вона відповідає рівню знань дитини, її життєвому досвіду та психологічному розвитку, а також орієнтована на певний спектр тем, жанрів та редакційного оформлення [53, с. 50].

Ця специфіка визначається віковими особливостями читачів, оскільки кожен художній твір орієнтований на певну категорію читачів, а саме на дітей різних вікових груп: дошкільний вік (3-7 років), дошкільний та середній шкільний вік (7-11 років), середній шкільний вік (від 7-11 до 14-15 років) та старший шкільний вік (15-18 років). Зрозуміло, що цей поділ умовний, оскільки не завжди можливо встановити межу розділу між віковими групами, яка залежить від розвитку дитини, природних здібностей, навичок, культури читання тощо. Оскільки дитяча література враховує потреби та здібності юних читачів, вона тісно пов'язана з педагогікою [28, с. 79].

Унікальні характеристики дитячої літератури полягають у наступному: образність; доступність словникового запасу та сприйняття; врахування особливостей, характерних для дитячого віку; дидактична тематика; емоційний вплив; яскравість; мелодія; ономатопея; оптимізм; драма, але без трагедії [38, с. 121].

Суть дитячої літератури розкривається не лише у виборі тем, відповідних дитинству, а й у характеристиках композиції та мови творів. Сюжет дитячих книг має чітке ядро та не допускає відхилень. Зазвичай він характеризується швидким розвитком подій та захопливих ситуацій. Характеристика персонажів об'єктивна та очевидна, через їхні дії та вибір, оскільки дітей насамперед приваблюють дії персонажів.

Мова книги літературна, точна, образна, емоційна та сповнена ліризму. Дитяча література готує читача до життя.

Вибираючи дитячу книгу, необхідно звертати увагу не лише на ілюстрації та цільову аудиторію, а й на її жанр. Звичайно, щоб книга була привабливою, зрозумілою, цікавою та доступною для дитини, вона повинна відповідати віку та містити численні привабливі та барвисті малюнки та

ілюстрації. Але, окрім віку та стилю цільової аудиторії, дитяча література диференціюється за жанром та способом подання її змісту. Сучасна дитяча література набагато різноманітніша, ніж кілька десятиліть тому, і діти мають можливість вибрати з її численних жанрів той, який їм найбільше подобається [71, с. 275].

Найпоширенішим жанром у дитячій літературі, безсумнівно, є казка. Казки навчають дітей багатьом важливим речам з раннього дитинства, допомагаючи їм розуміти навколишній світ, дії та переживання інших людей. І роблять вони це цікавим, захопливим, фантастичним і навіть чарівним чином.

Ще одним популярним жанром, який зустрічається в багатьох дитячих книгах, є поезія. Багато дитячих книг написані у римованих віршах (особливо дошкільні книги), що полегшує запам'ятовування тексту та розвиває пам'ять дитини. Вірші легко зрозуміти дітям і спонукають їх перечитувати їх кілька разів (або просити дорослих прочитати їх).

Дитячі оповідання – це жанр дитячої літератури, який характеризується своєю стислістю та, як правило, єдиним сюжетом.

Дитячі оповідання мають свої відмінні риси, такі як відтворення природного життєвого шляху головного героя, що значно відрізняє їх від оповіді. Відмінною рисою оповіді є його більша увага до деталей, де описи різних видів відіграють фундаментальну роль [19, с. 93].

Художня образність літературних творів відображає різноманітність реального життя, сприйняття якого значною мірою опосередковується попереднім досвідом кожної людини. Діти, які слухають вірші, оповідання та байки, сприймають не лише текст, а й окремі його слова та речення, встановлюючи асоціації з реальними явищами, з якими вони стикалися у своєму житті. Пов’язуючи конкретні реальні явища зі словами, що їх представляють, та інтегруючи їх у своїй свідомості в ціле, вони формують візуальні уявлення про повсякденні події, передані за допомогою слів. Ці уявлення набувають конкретної форми лише тоді, коли вони базуються на

безпосередньому особистому досвіді слухачів. Чим міцніший зв’язок між змістом художнього твору та життєвим досвідом дітей дошкільного віку, тим емоційніше зарядженим буде їхнє сприйняття. У міру дорослішання художні та літературні образи викликають зв'язки з реальністю у більшому масштабі: діти мають уявлення про події, які вони лише спостерігали у своєму оточенні та в яких не брали безпосередньої участі. Образи в казках і віршах відроджують попередні знання в пам'яті, і діти розвивають інтерес до тих образів, які захоплюють їхню увагу [26, с. 30].

Художня література відображає дійсність через художні образи. Завдяки образності, яскравості та виразності мови, літературний твір містить візуальні елементи. Він не просто розповідає про певні події з життя, а викликає словами образи людей, тварин, пейзажів. Інтенсивність враження, яке діти отримують від прослуховування літературного твору, залежить від рівня їхнього естетичного сприйняття, тобто від їхньої здатності сприймати художню літературу в нерозривній єдності її змісту та художньої форми.

У виразному та емоційному поетичному творі можна розрізнити, з одного боку, ритм, риму та особливості організації слів (вірші), а з іншого боку, інтонацію, паузи та зміни темпу.

Оскільки діти дошкільного віку можуть сприймати літературні твори лише на слух, дуже важко розвинути у них з раннього віку здатність сприймати характерне звучання поетичного слова. Здатність до естетичного сприйняття літературних творів повністю розвивається пізніше. Однак основи для цього закладаються в дошкільному віці. У ранньому дитинстві та дошкільному віці відбувається інтенсивний процес перцептивного розвитку.

Існують певні методичні правила, яких повинен дотримуватися педагог, читаючи дітям літературні твори:

– Необхідно якомога переконливіше для дітей передати задум автора, ідею твору, розкрити художню образність, його суть;

– Характер читання повинен відповідати стилю твору, його жанровим характеристикам;

– Педагог повинен своїм голосом передавати логіку та синтаксичну мелодію дискурсу, музикальність та ритм вірша тощо;

– Необхідно читати так, щоб діти не лише розуміли кожне слово тексту, значення кожного речення та зв'язки між ними, а й підтримували інтерес до читання, до книги в цілому. Читаючи твір, педагог не повинен залишатися байдужим до його змісту; педагог повинен передати дітям своє ставлення до зображених подій, викликаючи в них певний настрій та сукупність почуттів [2, с. 120].

Лише так художній твір переконає, захопить та вплине на дітей. Педагог повинен пам'ятати та враховувати вікові особливості сприйняття дітьми літературних творів і, виходячи з цього, використовувати ресурси, що дозволяють їм чіткіше уявити художній образ, створений словами.

Так, у молодших групах підхід до художньої літератури здійснюється через літературні твори різних жанрів. У цьому віці діти вчаться слухати вірші, оповідання, казки. Вони також вчаться стежити за розвитком подій у оповіданні та розвивати емпатію та співчуття до позитивних персонажів. Дітей дошкільного віку також приваблюють поетичні твори, які вирізняються ритмом, чіткою римою та музикальністю. Діти починають запам'ятовувати текст, перечитуючи (або повторюючи) його багаторазово, зміцнюючи своє почуття рими та ритму та опановуючи зміст вірша. Водночас їхній словниковий запас збагачується словами та фразами, які вони найкраще запам'ятовують.

У середній групі діти продовжують знайомство з дитячою літературою. Вихователь зосереджується як на змісті літературного твору, так і на певних особливостях мови (епітетах, порівняннях, риторичних фігурах та виразах). Після прочитання (або розповіді) оповідань необхідно навчити їх відповідати на запитання, пов'язані зі змістом, а також на простіші щодо художньої форми. Важливо правильно формулювати запитання після прочитання. Це допомагає їм визначити суттєві елементи: основні події, дії персонажів, їхні стосунки та вчинки. Тільки добре сформульоване запитання дозволяє дитині

розмірковувати, міркувати та дійти правильних висновків. Під час читання віршів акцент робиться на музикальності, ритмі та каденції; особлива увага приділяється риторичним фігурам, розвивається їхня здатність цінувати багатство та красу української мови. У старшій групі, розуміючи зміст літературних творів, діти вчаться визначати виразні засоби. Діти віком 5-6 років здатні глибше розуміти зміст літературного твору та розпізнавати особливості художньої форми. У цьому віці дошкільнята вже можуть розрізняти літературні жанри та деякі специфічні характеристики кожного з них. Щоб діти зрозуміли та оцінили художні достоїнства оповідання, а також його глибокий ідейний зміст, необхідно, щоб вони захопилися поетичними образами та запам'ятали їх надовго. Знайомлячи дітей з творами поетичного жанру, важливо допомогти їм відчути ліризм і красу вірша, щоб вони глибше зрозуміли його зміст. Знайомлячи дітей з жанром оповідання, вихователь повинен розкрити взаємозв'язки між персонажами, соціальну актуальність описуваної події та спрямувати увагу дітей на слова, які автор використовує для характеристики як персонажів, так і їхніх вчинків. Запитання щодо прочитаного твору повинні оцінювати розуміння дитиною основного змісту, а також її здатність оцінювати дії та вчинки персонажів [30, с. 33].

У підготовчій групі завдання вихователя полягає в тому, щоб прищепити дітям любов і повагу до художньої літератури та книги, а також здатність сприймати художні образи; розвивати поетичний слух (здатність сприймати звук, музикальність та ритм поетичної мови), інтонаційну виразність у мовленні, а також виховувати здатність відчувати та розуміти образну мову оповідань, казок, віршів. Необхідно аналізувати літературні твори, щоб діти навчилися розрізняти жанри, розуміти їхні специфічні особливості, сприймати образність у мові оповідань, казок, віршів, байок, фольклору. Читання літературних творів розкриває дітям усе багатство рідної мови та допомагає їм почати використовувати її у самостійній творчості та повсякденному спілкуванні. У цьому віці у дітей розвивається здатність

насолоджуватися художнім самовираженням, закладаються основи любові до рідної мови [60, с. 23].

Тому варто зазначити, що дитяча література є невід'ємною частиною художньої літератури; її унікальність полягає в її виховній функції та в особливостях дітей різного віку.

Висновки до першого розділу

Проведений аналіз теоретичних джерел, наукових підходів та психолого-педагогічних особливостей мовленнєвого розвитку дітей 4–5 років засвідчив, що формування мовленнєвої компетентності є багатогранним, динамічним процесом, який охоплює розвиток звукової культури мовлення, словниковий запас, граматичну будову, діалогічні та монологічні уміння. Особливе місце у цьому процесі належить дитячій художній літературі, що виступає важливим засобом активізації пізнавальної діяльності та мовленнєвої творчості дошкільників. Казки, оповідання, поезії, а також жанри усної народної творчості формують у дітей почуття ритму, інтонації, образності, збагачують активний та пасивний словник, сприяють розвитку емоційної чутливості, умінню розуміти й передавати зміст художніх текстів, описувати події та створювати власні висловлювання.

У ході опрацювання теоретичного матеріалу доведено, що художнє слово має значний виховний і розвивальний потенціал: воно впливає на морально-ціннісну сферу, формує естетичні почуття, розширює досвід дитини, сприяє соціалізації та розвитку комунікативної компетентності. Водночас педагогічний вплив повинен ґрунтуватися на вікових можливостях дошкільників, враховувати їхнє емоційне сприйняття, життєвий досвід, інтереси та потреби. Результати теоретичного огляду дозволили визначити ключові орієнтири подальшої експериментальної роботи, спрямованої на збагачення мовлення дітей засобами художньої літератури, а також окреслити методи й умови, які забезпечують ефективне формування мовленнєвої компетентності в середньому дошкільному віці.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ 4–5 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2.1. Діагностика стану рівня мовленнєвого розвитку дітей 4-5-років

Дослідження проблеми розвитку мовлення і постановка дослідно-експериментальної роботи здійснювалася на базі закладу дошкільної освіти № 4 Шептицької міської ради Львівської області у середній групі. Для проведення експерименту було обрано 20 дошкільників 4-5 років, оскільки саме цей період дошкільного віку є сензитивним для розвитку мовлення.

Експериментальна робота включала в себе 3 етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

На першому етапі, під час констатувального експерименту, було здійснено аналіз поточного рівня розвитку мовлення у дітей 4-5 років.

На другому етапі, формувальному, застосовувалась методика, що включала використання творів дитячої художньої літератури для стимулювання розвитку та збагачення мовлення дітей 4-5 років.

На третьому етапі, контрольному, проводилось повторне тестування для оцінки змін у розвитку мовлення дошкільників, а також здійснювався порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів дослідження.

За гіпотезу ми взяли твердження про те, що розвиток та збагачення мовлення дітей 4-5 років буде ефективним і якісним лише за умови цілеспрямованого використання творів дитячої художньої літератури впродовж навчального року.

Мета констатувального експерименту – виявити поточний стан розвитку мовлення у дітей 4-5 років.

Завдання:

– Вибір діагностичних методик для визначення рівня розвитку

мовлення у дошкільників.

– Оцінка поточного рівня розвитку мовлення у дітей 4-5 років.

Аналіз мовлення дітей не обмежувався лише одним методом. Під час констатувального етапу експерименту ми прагнули зробити дослідження максимально всебічним, ретельним та ефективним завдяки використанню різноманітних підходів, таких як спостереження, бесіди та виконання діагностичних завдань.

Спостереження дозволило оцінити мовлення дітей у різних ситуаціях їхнього повсякденного життя: на прогулянці, в ігрових діяльностях, під час занять тощо. Це спостереження було особливо корисним завдяки його систематичному, цілеспрямованому та планомірному проведенню протягом тривалого часу.

Так, дослідження показали, що діти 4-5 років воліють до словесної передачі своїх вражень, пояснень своїх дій, довільних розповідей про побачене, почуте, до розгорнутих висловлювань. Але таке мовлення в більшості є недосконалим. Діти відчувають труднощі в доборі слів, виборі теми спілкування, сюжету власного висловлювання. Спостерігається порушення структури і логіки усного тексту, переважає формальний зв'язок між реченнями у ньому. У цьому віці діти починають оволодівати усним розповідним мовленням проте потребують активної допомоги дорослих.

Бесіда слугувала допоміжним методом для дослідження мовлення дітей. Вона дозволила нам з'ясувати рівень мовленнєвого розвитку дитини, а також її ставлення до різних аспектів навколишнього світу, інших дітей, їхніх вчинків тощо.

Під час констатувального етапу експерименту ми застосовували такі діагностичні завдання:

Завдання 1. Ігрова вправа «Як сказати цікавіше?»

Мета: виявити знання назв основних кольорів, їх відтінків та розвинути навички опису предметів з використанням різних мовленнєвих зворотів.

Обладнання: картки із зображеннями предметів різних кольорів, які можна об'єднати в пари за схожими характеристиками.

Мовленнєвий матеріал: світле сонце – яскравий лимон, темна ніч – глибока яма, весела квітка – яскравий тюльпан, зелена трава – смарагдова ліщина.

Попередня робота: розгляд картинок, називання предметів та їх кольорів. Обговорення можливих відтінків та характеристик кольорів, які найкраще підходять до кожного предмета.

Опис вправи: Педагог пропонує дитині подивитися на картки з зображеннями різних предметів. Для кожної пари предметів дитина має вибрати, як краще сказати – використовувати загальний термін чи збагачувати опис за допомогою відтінків і детальніших характеристик. Наприклад: «Як сказати цікавіше: світле сонце чи яскравий лимон? Темна ніч чи глибока яма?» Учитель також може запропонувати додаткові варіанти для вибору, стимулюючи творчий підхід до використання мовленнєвих конструкцій.

Завдання 2. Вправа «Згадай і розкажи свою історію»

Мета: З’ясувати рівень розвитку мовлення у процесі складання та розповідання власної історії.

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання: Дітям пропонується пригадати якусь цікаву подію з їхнього життя або вигадану історію, яку вони хочуть розповісти. Завдання полягає в тому, щоб розповісти її так, щоб вона була зрозумілою і логічно побудованою.

Дитина повинна чітко подати історію, вказавши на початок, середину і кінець. Під час розповіді важливо звертати увагу на деталі, які допомагають зрозуміти ситуацію, а також на те, як дитина будує речення, чи є у розповіді певний зв’язок між подіями.

Оцінка відповіді: Відповіді дітей оцінюються за такими критеріями:

– Логічність та послідовність викладу.

– Наявність чіткої структури розповіді (початок, розвиток подій, кінець).

– Використання різноманітних лексичних і граматичних конструкцій.

– Здатність організувати розповідь так, щоб вона була цікавою та зрозумілою слухачу.

Завдання 3. Переказ знайомого оповідання

Мета: Виявити здатність дітей відтворювати зміст тексту послідовно та в повному обсязі.

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання: Дітям зачитують короткий літературний твір або казку, яку вони вже читали раніше. Після цього діти повинні переказати текст, чітко дотримуючись послідовності подій і правильно відтворюючи основні моменти оповідання.

Оповідання В. Сухомлинського «Як котик і собака стали друзями» «У лісі жив котик. Він був маленький, пухнастий і завжди ходив один. Біля лісу жив собака. Він був великий і сильний, але теж часто залишався на самоті. Якось котик потрапив у пастку. Собака побачив його і швидко прийшов на допомогу. Він розірвав пастку своїми зубами і врятував котика. Котик дуже здивувався, адже він не думав, що собака буде йому допомагати. Після цього вони стали хорошими друзями і більше не залишалися один на один. Вони часто разом гуляли по лісі, ділилися їжею та грали разом.»

Після прочитання тексту діти повинні переказати оповідання, звертаючи увагу на:

– Хто є головними героями і чому вони важливі.

– Як починається оповідання і як розвиваються події.

– Як герої стали друзями та чому це важливо для них.

– Як закінчується історія.

Оцінка відповіді:

1. Вміння відтворювати зміст тексту в правильній послідовності.

2. Повнота переказу: наскільки детально дитина відтворює основні моменти оповідання.

3. Логічність і чіткість у викладі подій.

4. Використання різноманітних лексичних конструкцій у розповіді.

Ця вправа дає можливість перевірити, наскільки добре дитина розуміє текст і може відтворити його за допомогою послідовних та зрозумілих мовленнєвих конструкцій.

Завдання 4. Вправа «Доповни казку ввічливими словами»

Мета: Виявити вміння дітей доповнювати казку ввічливими словами та збагачувати мовлення.

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання:

Експериментатор зачитує коротку казку, в якій герої не використовують ввічливих слів, після чого діти повинні переказати казку, додаючи ввічливі фрази та слова на відповідних етапах розповіді. Важливо, щоб діти не тільки повторювали сюжет, а й інтегрували ввічливі слова, створюючи ввічливу бесіду між героями.

Текст для виконання вправи:

«Колись у лісі жила маленька лисичка. Одного разу вона зустріла зайця.

– Привіт, заєць! – сказала лисичка.

– Привіт, лисичко! – відповів заєць.

Вони подружилися і вирушили в ліс разом. Але на дорозі зустріли ведмедя.

– Що вам потрібно? – запитав ведмідь.

– Ми просто гуляємо, – відповіла лисичка.

Ведмідь посміхнувся і сказав:

– Тоді вам бажаю гарної подорожі!»

Завдання для дітей: Після прослуховування казки, діти мають переказати її, додавши ввічливі слова та фрази в розмови героїв. Наприклад:

– Лисичка може сказати: «Доброго дня, заєць! Як ви поживаєте?»

– Заєць може відповісти: «Доброго дня, лисичко! Дякую, добре!»

– Ведмідь може сказати: «Вибачте, я вас не помітив. Бажаю вам гарного дня!»

Оцінка відповіді:

1. Використання ввічливих слів у відповідних ситуаціях.

2. Логічність доповнення казки.

3. Здатність організувати мову героїв так, щоб вона була ввічливою і доречною для кожного етапу подій.

Це завдання допомагає дітям збагачувати своє мовлення, роблячи його більш ввічливим і етикетним, а також стимулює розвиток соціальних навичок у спілкуванні [13, с. 242].

Скомпоновані нами діагностичні завдання органічно поєднувалися з лексичним, фонетичним, граматичним, і з рівнем розвитку зв’язного мовлення у дошкільників.

Оцінювання розвитку мовлення дітей віком 4-5 років здійснювалося за такими критеріями: загальна якість мовлення; обсяг активного та пасивного словникового запасу; граматична структура та звукова культура мовлення; рівень розвитку зв’язного мовлення.

Виходячи з цих показників, було визначено три рівні мовленнєвого розвитку дітей цього віку: високий, середній та низький.

Високий рівень – дитина вміє правильно вимовляти фонеми, звукосполучення та склади, правильно називає представлені предмети, їх частини, дії або стани, називає більше двох ознак, вміє диференціювати узагальнюючі поняття, використовує власну лексику. Дитина відчуває структурну організацію тексту, розповідь складається з 7-8 розгорнутих речень, у ній простежується композиційна завершеність, зв'язність частин висловлювання. Дошкільник сам виконує запропоновані йому завдання.

Середній рівень – дитина правильно вимовляє фонеми, звукосполучення та склади, правильно називає предмети і деякі їх частини, вживає відповідні дієслова для позначення дії або стану; може назвати, одну-

дві ознаки предмета, правильно використовує узагальнюючі слова. Дошкільник відтворює частину тексту у відповідності до основного змісту, розповідь складається з 5-6 розгорнутих речень, проте дещо порушена структура і послідовність тексту. Частину завдань дитина виконує сама, решта дітей – після конкретизації з боку дорослого;

Низький рівень – дитина правильно вимовляють деякі фонеми, звукосполучення та склади, відчуває труднощі при називанні предметів та їх частин, дій або станів, називає одну ознаку предмета, припускається помилок у вживанні узагальнюючих понять і антонімів. Дитина намагається скласти розповідь, але обмежується окремими реченнями без початку і кінця. Дитина не виявляє самостійності, потребує конкретики з боку дорослого перед виконанням завдань.

Узагальнивши отримані результати проведених методик, ми визначили середній показник розвитку мовлення дошкільників на констатувальному етапі експерименту. Результат обробки даних наочно представлений в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Рівні розвитку мовлення дітей 4-5 років
на констатувальному етапі експерименту

Рівні розвитку мовлення	**К-сть дітей**	**Відсотки**
Високий рівень	4	20%
Середній рівень	11	55%
Низький рівень	5	25%

Графічно результати констатувального етапу експерименту зобразимо за допомогою діаграми.

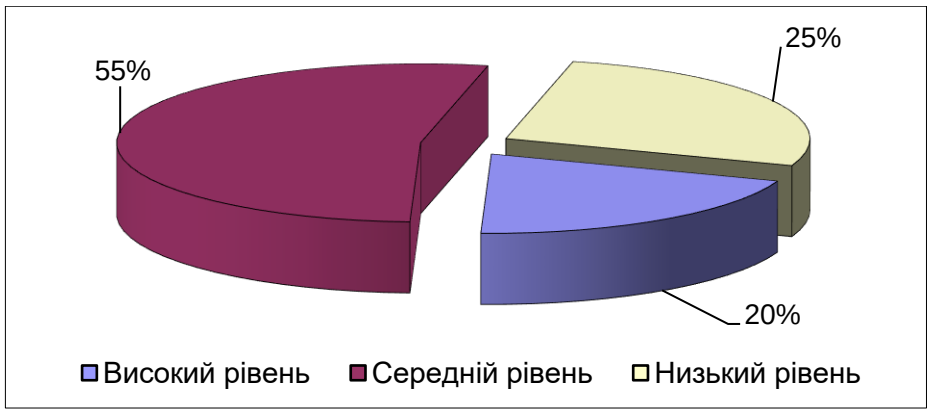

Діаграма 2.1. Рівні розвитку мовлення дітей 4-5 років на констатувальному етапі експерименту

Результати обстеження дітей середньої групи показали, що за підсумками проведеної діагностики високий рівень мовленнєвого розвитку помічено у 20% дітей, середній рівень - у 55%, низький рівень - у 25% досліджуваних.

Дані констатувального етапу експерименту довели, що мовлення дітей 4-5 років не достатньо грамотне; спостерігається неправильна побудова простих і складних речень; досить часті заміни іменників займенниками, в розповідях більшості дітей відстежується відсутність чіткої структури побудови зв'язного висловлювання.

Все це свідчить про необхідність впровадження у освітньо-виховний процес засобів дитячої художньої літератури для розвитку та збагачення мовлення дітей 4-5 років.

2.2. Використання художніх творів як ефективного інструмента мовленнєвого розвитку дошкільників

Виходячи із даних, отриманих на констатувальному етапі експерименту, можна стверджувати про необхідність удосконалення діючої традиційної системи розвитку мовлення дітей 4-5 років. Тому на формувальному етапі експерименту нами було застосовано методику з

використанням дитячої художньої літератури, як засобу розвитку та збагачення мовлення дошкільників середнього віку.

У своїй роботі ми керувалися такими принципами:

– розвиток та збагачення мовлення будували паралельно з формуванням дитячого мовленнєвого досвіду та удосконалення різних форм спілкування;

– використовували ситуативно-ділову форму спілкування передбачаючи розвиток обох форм зв'язного мовлення - діалогічного і монологічного;

– враховували вплив на розвиток зв'язного мовлення активізації словника, стимулювали до використання дітьми розгорнутих висловлювань;

– вчили дітей вступати у невимушену розмову і будувати діалог за допомогою запитань і відповідей, вести колективний діалог у бесіді.

У процесі експерименту були використані такі методи та прийоми: ознайомлення з літературними та фольклорними творами під час спеціально організованих занять, серед яких: розповідання і читання казок та оповідань, виразне читання поезій, проведення бесід за змістом поетичних творів за методикою «Слухаю, уявляю, малюю...», мовленнєво-творчі літературні ігри («казки-розповідки»), читання та обговорення оповідань «Живі історії та відверта розмова», ознайомлення з малими фольклорними формами. Також використовувалися ініціативні самостійні завдання для дітей: розгляд книжок і ілюстрацій, декламування віршів, розгадування загадок, розповідання знайомих казок з елементами обігрування, мовленнєві ігри – складання лічилок, дражнилок, закличок, римівок; інсценування сюжетів улюблених казок і віршів; коментоване малювання за мотивами літературних творів [13, с. 106].

Основу цілісної моделі системи становили спеціально організовані заняття з ознайомлення з літературними та фольклорними творами, дидактичні ігри, вправи, а також ігрові сюжетно-мовленнєві ситуації на основі літературних сюжетів.

У нашому дослідженні були обрані педагогічні впливи, які включали поєднання специфічних методів, форм і змісту, спрямованих на збагачення

мовлення дітей середнього дошкільного віку за допомогою художнього слова. Серед засобів прямого впливу використовувалися: театралізація, інсценізація, творчі ігри та завдання. Засоби опосередкованого впливу включали цілеспрямований добір навчального змісту, застосування жартівливих завдань, виконання спеціальних вправ, методичні розробки, організаційно-методичне забезпечення умов для розвитку мовлення, диференціацію процесу виховання та індивідуальний підхід до кожної дитини.

У процесі навчання ми використовували різноманітні педагогічні засоби, зокрема дитячу художню літературу, фольклор та народну педагогіку. Ми обрали твори літератури, народні казки та гумористичні твори, які відповідали віковим особливостям дітей. Освітній процес передбачав активну взаємодію як під час занять, так і поза ними, з акцентом на мовленнєвий приклад педагогів і батьків, корекцію індивідуального мовлення та розвиток творчих здібностей дітей [40, с. 256].

У межах експерименту ми знайомили дітей середнього дошкільного віку з різними видами дитячої художньої літератури, зокрема соціально-побутовими казками та казками про тварин. Діти навчалися впізнавати знайомих казкових персонажів на ілюстраціях, співвідносити їх із сюжетом казки, згадувати та описувати казкові ситуації, відповідати на запитання щодо змісту твору, знаходити повтори та яскраві вирази, а також визначати мораль кожної казки.

Одним із основних завдань було навчити дітей самостійно розповідати та переказувати казки чи інші літературні твори, а також складати власні розповіді. Для цього ми використовували схеми-моделі, що допомагали дітям послідовно освоювати навички переказу спочатку окремих епізодів, а потім і цілого твору. Залежно від мети заняття, ми обирали відповідні види моделювання. Оскільки діти середнього дошкільного віку здебільшого працюють з графічними моделями, ми активно використовували їх на заняттях, де діти навчалися переказувати твори або запам’ятовувати вірші.

Спочатку ми надавали готові графічні моделі, а пізніше діти вчилися створювати власні схеми самостійно впродовж вільного часу.

Потрібно відмітити, що у сучасних умовах видається чимало дитячої літератури, збірок поезій і казок, які ми активно використовували під час формувального експерименту. Так, читання вголос віршів сприяло не лише поповненню словникового запасу дітей, але й розвивало пам'ять, формувало у дітей позитивне ставлення до навколишнього середовища. Доцільними, на наш погляд, стали твори, де слово вживається в різних формах (папуга-папуги-папуг), (друг-друга) або ж слова-пароніми (суниці-синиці) наприклад:

Червоний метелик зустрів якось сестричку.
А у сестрички була ще одна подружка,
Зібралися метелики з усіх квітників –
І стало кольорово навколо від метеликів!
Два жучки на квітці співають про медок.
А медок золотавий зібрали в кошики –
І не знали, що жучки – не мед, а комахи!

Читаючи вірші, ілюструючи їх картинкою або іграшкою, ми намагалися звертати увагу дошкільнят на вимову того чи іншого звука, різних складів із ним. У процесі їх аналізу особливо важливим було виділення (відшукування) «цінних (вартісних) слів», добір синонімів, антонімів, дотримання пауз, заучування влучних виразів, віршів, прислів'їв [15, с. 13].

Надто мало уваги сьогодні приділяється роботі над виразністю мовлення, над усвідомленістю та вишуканістю мовлення. Ця проблема тісно пов'язана із багатьма зовнішніми факторами (вплив російської мови, суржику, діалектизмів, жаргонізмів), коли і батьки, і вихователі не володіють літературною мовою. Саме читання та розучування поетичних творів сприяло формуванню мовленнєвих умінь у дошкільників. Наприклад:

На ринку слон купував
Кубики для ігор малих.
Переміряв їх не раз –
Усі кубики малі враз.
Є червоні, є сині,
Є зелені, є жовті,

Є прозорі, наче лід,
Та не підходить жоден вид.
І нарешті, в магазині
Він знайшов м'який м'ячик.
І тепер собі слон
Грає в м'ячик без турбот! [4, с. 68].

Читаючи вірш, демонструючи наочність, ми зосереджували увагу дошкільнят на значенні слів «шарф-шарфи», «коротенькі-довгий», «великі-маленькі», «широкі-вузенькі», що сприяє збагаченню словникового запасу дошкільнят.

З метою кращого запам’ятовування дітьми кольорів ми також використовували поетичні твори, зокрема:

Завітало гарне свято
У мелодії вогнів.
У природи так багато
Незабутніх кольорів.
Синій, жовтий та зелений –
Я збираю кольори.
Ось і райдуга до мене
Привіталася згори.
А оранжевую (помаранчевую) стрічку
До червоної візьму,
Голубу неначе річку,
Фіолетовій зніму.
Подарують мені квіти
Жовтий колір, у руці
Буде листя зеленіти
В диво-райдузі оцій.
Я сплету віночок кольорами
Так, щоб квіти разом розпустились,
Щоби діти разом із батьками
За Вкраїну щиро помолились! [4, с. 524]

Слухаючи вірші, дошкільники не лише запам’ятовують їх, але й дізнаються про життя тварин. Так, вірш Марії Людкевич «Білочка-господиня» демонструє дітям, що споживає білка:

Маю я дупло за хату,

В нім гостинців є багато:
І насіннячко із шишки,
Лісові смачні горішки,
І грибочки на шнурочку,
І в гербарії - листочки.
Я дбайлива господиня.
Приходіть у гості нині.

Як і поетичні твори, важливу освітньо-виховну роль відіграють загадки. Вони значно поглиблюють знання дошкільнят про навколишній світ, також розвивають у них кмітливість, спостережливість, допомагають побачити зв’язки між різними, навіть далекими одне від одного явищами. Загадки розвивають також естетичні смаки дітей, формують у дітей здатність помічати красу, розвивають образне сприйняття предметів і явищ навколишнього світу та дають змогу глибше відчути виразність і вплив слова. Діти полюбляють відгадувати загадки, тому і батьки й вихователі мають активно використовувати ці твори у своїй діяльності. Доречним може бути використання загадок для роботи над багатозначністю лексичних одиниць, їх переносним значенням, а саме:

Мовчить, а всіх навчить (Книга).

Хто рудий, наче лисичка, на сосні вмиває личко, а шишки тут недалечко заховала у гніздечко (Білочка).

Шапку носить набакир, голосно співає й вранці всіх він підіймає (Півень).

Що то за голова, що лише зуби та борода (Часник).

Як ми вже зазначали, одним із важливих засобів збагачення мовлення дошкільників і поповнення їх словникового запасу є використання прислів'їв. Під час роботи з прислів'ями ми пояснювали дітям, що більшість з них має як пряме, так і переносне значення. Наприклад, прислів'я «Під лежачий камінь вода не тече» в прямому сенсі є результатом спостереження за каменем і водою. Однак у переносному значенні це прислів’я означає, що лінивій людині важко досягти чогось.

Пряме значення прислів’я «Любиш їздити - люби і саночки возити» дітям зрозуміле без додаткових пояснень, а ось переносне значення вимагає роз'яснень: воно вказує на те, що потрібно любити не лише результат роботи, а й сам процес праці.

Подібні бесіди ми проводили, пояснюючи й інші прислів’я, такі як «Добре роби, добре й буде», «В гурті і каша їсться», «Що комар, то й сила», «Дружба та братство дорожче багатства», «Друзі пізнаються в біді», «Хочеш їсти калачі - не сиди на печі», «Бджола мала, а й та працює», які часто зустрічаються в казках. Прослуховуючи та запам'ятовуючи прислів’я, діти не лише збагачують своє мовлення, а й вчаться правильно вимовляти слова та формулювати речення.

Одним із методів роботи у процесі експерименту стало використання мовленнєво-творчих літературних ігор. Творчі літературні ігри цікаві для дітей, емоційно захоплюють їх. Дошкільники з великим бажанням відкликалися на пропозиції брати участь у творчих іграх, адже вони люблять обігравати змінені власною фантазією знайомі вірші, казки, мультфільми, вносять у зміст гри багато вигаданого [13, с. 206].

Пропонуємо декілька варіантів проведення творчих літературних ігор.

Творча літературна гра: «Перетвори вірш на казку»

Тема: Складання творчої розповіді за віршем Лесі Українки «Лелека».

Мета: Вчити дітей складати розповідь на основі вірша, розвивати навички створення казкових сюжетів, використовуючи мовні засоби виразності та стимулюючи мовленнєвотворчі здібності.

Матеріал: великий аркуш паперу, фарби, олівці, аркуші паперу для кожної дитини.

Хід заняття:

1. Вступна частина

Вихователь разом з дітьми обговорює, що таке лелека, чому цей птах є важливим символом в українській культурі, яку роль він може відігравати в

казках. Діти розповідають, що вони знають про лелек, як вони виглядають, де живуть, і чому чекають на них навесні.

2. Малювання

Вихователь пропонує дітям намалювати лелеку на великому аркуші паперу. Діти малюють лелеків у різних позах, а також можливі пейзажі – поля, ліси, річки, що символізують місце, де ці птахи можуть жити.

3. Читання вірша

Вихователь читає вірш Лесі Українки:

«Лелека, лелека,

До мене прилетів!

На віконце сів

І мене привітав:

«Здрастуй, маленька,

Здрастуй, моя друга!»

4. Розвиток казки

Після прочитання вірша вихователь пропонує дітям разом скласти казку. Він ставить запитання для натхнення:

– Як ви думаєте, чому лелека прилетів саме до цієї дитини?
– Яким він був у казці? Що він сказав?
– Які подарунки або добрі вчинки лелека може принести дітям?

Вихователь допомагає дітям створити казковий сюжет. Ось як це може виглядати:

«Десь у лісі, на високому дереві, жив лелека на ім’я Льоня. Він був дуже добрим і щороку прилітав до маленької дівчинки на ім’я Оля. Льоня приносив їй різні сюрпризи: казки, які він чув від своїх батьків, яскраві квіти з лісу та перші весняні промінчики сонця. І ось одного разу, коли лелека прилетів до Олі, він зауважив, що маленька дівчинка сумує...»

5. Творчість та завершення

Після цього кожна дитина може продовжити казку, дописуючи свої ідеї, наприклад:

– «Лелека допоміг Олі знайти загублену іграшку...»

– «Лелека розповів Олі про дивовижні місця, де він був...»

Вихователь допомагає дітям, використовуючи структурно-логічні фрази для побудови казки: «І ось одного разу... Раптом лелека... Тоді він...»

6. Заключна частина

Коли всі діти завершать свої розповіді, вихователь пропонує кожному поділитися своєю версією казки, а також оцінити, що цікаво нового вони дізналися про лелек і їхні пригоди.

Ця вправа допомагає дітям розвивати навички мовлення, творчого мислення та уяви, а також використовувати мовленнєві засоби виразності для створення казкових сюжетів.

Під час створення казок діти мали змогу ілюструвати свої вигадані історії. По завершенню роботи вони ділилися своїми розповідями з іншими.

Тема: Складання творчої розповіді за віршем Олени Пчілки «Літній день».

Мета: Вчити дітей складати самостійну розповідь за темою вірша, передавати атмосферу літнього дня, використовувати образні засоби мовлення, розвивати творче мислення.

Матеріал: зображення літнього пейзажу, кольоровий папір для малювання або аплікації.

Хід заняття:

1. Вступна частина

Вихователь починає заняття з обговорення літнього дня:

– Яка погода на вулиці, коли йде літній дощ?

– Як виглядають дерева і квіти влітку?

– Чи часто ви гуляєте влітку на свіжому повітрі?

2. Читання вірша

Вихователь читає вірш Олени Пчілки:

«Літній день, як золотий,

Промінцями світить.

В полі квіти, в небі – синь,

Пташки тихо щебечуть.»

3. Малювання та аплікація

Вихователь пропонує дітям зобразити літній день через аплікацію. Діти вирізають сонце, квіти, дерева, птахів з кольорового паперу і приклеюють їх на аркуші. Вихователь пояснює, як зобразити яскраве сонце, намагаючись передати атмосферу тепла та свіжості літа.

4. Творча робота

Вихователь запитує:

– Як ви думаєте, що робить сонце, коли воно так яскраво світить?

– А як би виглядала ця картина, якби ми додали ще дощу або хмаринки?

– Як птахи можуть співати в таку погоду? Які пісні вони могли б співати?

5. Складання казки

Вихователь пропонує скласти казку на основі вірша:

«Десь у чудовому лісі, під яскравим сонечком, розцвітали різнокольорові квіти. Одного разу, на зеленому лузі, маленька пташка на ім’я Жаринка побачила великий, яскравий сонячний промінь, який пройшов через хмари. Пташка радісно заспівала свою найкращу пісню, і вся лісова галявина заспівала разом з нею…»

Діти продовжують казку, вигадуючи, як пташка Жаринка зустрічає своїх друзів – метелика, зайця або білочку, і разом вони вирушають у подорож лісом, спостерігаючи за красою літнього дня.

6. Заключна частина

Кожна дитина ділиться своєю версією казки, описуючи, як змінилась ситуація і що сталося з героями. Вихователь підсумовує заняття, хвалить дітей за їхні креативні ідеї.

Зразок творчої розповіді:

«В лісі був такий чудовий літній день, що навіть хмари відпочивали від роботи. Сонце на небі радісно світило, і пташки не могли заспівати свої пісні. Ось пташка Жаринка полетіла до квітів, а там метелик показав їй новий струмок, де виблискує рибка. Вони пішли до озера, де квіти розцвітали ще яскравіше від сонця, а навколо лунала пісня всього лісу…»

Цей тип вправи допомагає дітям розвивати мовлення, уяву та здатність творити казкові історії, а також сприяє збагаченню словникового запасу й навчанню виразного мовлення.

Тема: Складання творчої розповіді за віршем Миколи Сингаївського «Осінь»

Мета: Вчити дітей складати казкову розповідь, використовувати образи осені, передавати настрій вірша, розвивати мовленнєві здібності.

Матеріал: зображення осінніх пейзажів, кольорові листочки, папір, фарби.

Хід заняття:

1. Вступна частина

Вихователь запитує:

– Яка осінь? Які кольори стали у дерев? Як виглядають ліс, парк, поле восени?

– Які дерева і рослини можна побачити в осінньому лісі?

– Що ми можемо побачити на землі восени?

Вихователь показує дітям зображення осінніх пейзажів, на яких зображені золоті, червоні й жовті дерева, впалі листя, птахи, що летять в теплі краї.

2. Читання вірша

Вихователь читає вірш Миколи Сингаївського «Осінь»:

«Осінь прийшла на лісову галявину,

Листя золоті злетіли, мов перлини,

І дощ, як сльоза, тихо впав на землю,

Тож осінь все несе нам на радість, втіху...»

3. Обговорення вірша

Вихователь запитує:

– Як осінь прийшла до лісу? Що змінилося в природі?

– Як ви думаєте, чому осінь приносить радість? Що особливого є в осінніх днях?

– Які кольори та звуки можна почути восени?

4. Складання казки

Вихователь пропонує дітям скласти казку про осінь, яка прийшла до лісу і принесла з собою зміни. Вихователь заохочує дітей придумувати, як осінь зустрічається з іншими героями (деревами, тваринами, птахами), і що вона приносить у ліс.

Питання для складання казки:

– Як осінь зустрічається з лісовими мешканцями?

– Що осінь може подарувати лісу? Які зміни приносить?

– Яких тварин і птахів можна зустріти восени?

– Як осінь допомагає природі підготуватися до зими?

Діти разом з вихователем складають казку:

Зразок творчої розповіді:

«Одного разу, в лісі, осінь прийшла і принесла з собою золоті листочки, які, наче маленькі перлинки, почали падати на землю. Всі дерева здивовано дивилися на небо, бо вони знали, що осінь не тільки приносить красу, але й дарує лісу нові можливості. Білка ховалась у дуплі, забираючи останні запаси на зиму, а лисиця вирушила на пошуки ягід. Листочки стали м'якими подушками для зайців, і вони радісно стрибали по галявинам, збираючи їх. Осінь принесла тишу, але це була тиша, що дарує спокій і підготовку до зими. Всі лісові мешканці вдячно дивилися на осінь, адже вона допомогла їм пережити холодну пору року».

5. Творчий процес

Діти можуть продовжити казку, додаючи нових персонажів або вигадуючи нові деталі осіннього лісу:

– Як осінь допомогла тваринам підготуватися до зими?
– Які ще кольори можна побачити в осінньому лісі?
– Як осінь розмовляє з деревами чи тваринами?

6. Заключна частина

Вихователь підсумовує заняття, запитуючи дітей про те, чому осінь така важлива для природи та як її зміни допомагають підготуватися до зими. Кожна дитина може розповісти свою версію казки або придумати, що ще може відбутися в лісі в осінній час.

Зразок творчої розповіді:

«Осінь була дуже щедрою. Вона принесла в ліс багато красивих фарб, і всі дерева радісно зустрічали її. Листя, яке падало з дерев, стало новим домом для маленьких тварин, а птахи, що летіли в теплі краї, співали прощальні пісні. Ліс був спокійний і красивий, і осінь залишала після себе слід у кожному куточку цього чудового світу. І все це було таке барвисте і затишне, що навіть холодні вітри не могли змусити осінь піти.»

Ця вправа допомагає дітям розвивати мовлення, вчить їх створювати казкові історії на основі природних явищ і підвищує їх творчу активність.

Літературні ігри, засновані на відомих дітям казках, можуть бути як частиною основних занять, так і проводитися окремо як спеціальні мовленнєві вправи з використанням літературного матеріалу. У них зазвичай бере участь невелика група дітей, що дає змогу кожному проявити ініціативу, творчий підхід і можливість висловитися. Хоча вихователь повинен мати кілька варіантів розвитку сюжету, він не повинен обмежувати дитячу фантазію або наполягати на своєму баченні. Головне – викликати у дітей зацікавленість словесною творчістю та надати можливість кожному відчути радість від власної промови та знайденого образу. Саме тому педагог підтримує навіть найменші, найсміливіші дитячі ідеї, прагне їх розвивати та розширювати. Він постійно підкреслює цінність спільної роботи та захопливість процесу вигадування, стимулюючи творчі зусилля дітей [22, с. 122].

Нижче наведено кілька тематичних ідей для проведення таких занять:

До казки «Котик і Півник».

Пригадайте, як Котик і Півник познайомилися та що між ними трапилося. А тепер уявімо, що до них приєднався веселий Ведмедик. Як він міг би допомогти друзям у їхніх пригодах? Можливо, він придумав би нову гру або виготовив би щось цікаве для Котика і Півника? Давайте придумаємо казку «Ведмедик і його друзі» і розкажемо, які пригоди вони разом пережили!

До казки «Ріпка».

– Пригадайте, хто допомагав дідусю витягнути ріпку з землі. Хто був найсильнішим? Чому саме всі разом вони впоралися? А тепер уявімо, що крім тих, хто був у казці, з'явився ще один герой – маленький зайчик. Чи зможе він допомогти? Як саме? Давайте придумаємо нову казку «Ріпка і зайчик», де зайчик допомагає врятувати велику ріпку, і розкажемо, що при цьому сталося. Нехай наша казка матиме веселий і добрий кінець*!*

До казки «Коза-Дереза».

Згадайте, які пригоди трапилися з Козою-Дерезою і як інші герої намагалися з нею впоратися. А тепер уявімо, що в лісі з'явився мудрий Сова, який хоче допомогти розв'язати конфлікт. Як би він це зробив? Можливо, він влаштував би справжній суд або навчив би козу бути чемнішою? Давайте придумаємо продовження казки «Сова і Коза-Дереза» і розкажемо, як вони разом знайшли вихід із ситуації!».

До казки «Лисичка і Журавель».

Пригадайте, як Лисиця запросила Журавля на обід і що сталося потім. А тепер уявімо, що Журавель вирішив запросити Лисицю у відповідь і придумав для неї несподіваний сюрприз. Що це могло бути? Як вони могли помиритися і стати друзями? Давайте разом придумаємо казку «Журавель і Лисиця – нові друзі» і розкажемо, як закінчилась ця історія!

До казки «Івасик-Телесик».

Пригадайте, як Івасик-Телесик потрапив у різні пригоди та як він долав труднощі. А тепер уявімо, що до нього приєдналася мудра Лисичка, яка хоче допомогти йому знайти дорогу додому. Як Лисичка могла б допомогти Івасику? Можливо, вона знає хитрощі або цікаві стежки в лісі? Давайте придумаємо казку «Івасик-Телесик і Лисичка» і розкажемо, які пригоди чекали на них разом! [28, с. 78].

До казки «Вовк і семеро козенят».

Пригадайте, як Вовк намагався обдурити козенят і що вони робили, щоб врятуватися. А тепер уявімо, що до них приєднався хитрий Лис, який вирішив допомогти козенятам захиститися від Вовка. Як Лис міг би їх захистити? Чи вдасться йому це зробити? Давайте придумаємо казку «Лис і козенята – захисники дому» і розкажемо, як вони разом подолали труднощі!

Наступним видом мовленнєво-творчих ігор на основі літературного матеріалу може стати складання творчої розповіді за темою, запропонованою вихователем. Спочатку педагог організовує заняття так, щоб допомогти дітям, спираючись на їхній власний досвід, відійти від звичних уявлень і поринути у світ фантазії та мрій. Для цього вихователь розглядає знайомі образи або предмети, наприклад, окремо – козу і літак. Коли діти пригадують усе, що їм відомо про ці реальні явища, вихователь пропонує незвичайну ситуацію – «Коза в літаку». Він заохочує дітей обговорити цю ситуацію: «Чому коза могла опинитися в літаку? Куди вона летіла? Чий це був літак і яким він був? Що могло трапитися під час польоту?» У дискусії можуть брати участь усі охочі, висловлюючи свої ідеї щодо подальшого розвитку сюжету. Потім групою обирається найцікавіший варіант. Таким чином діти спільно створюють історію, після чого кожен малює ілюстрації до казки, додає свої власні деталі й розповідає її вихователю, друзям чи батькам.

Крім того, така діяльність розвиває у дітей уміння слухати один одного, аргументувати свої думки, співпрацювати в колективі. Вона сприяє формуванню уявлень про структуру оповіді – початок, розвиток подій і завершення. Використання малюнків і творчих завдань допомагає закріпити

отримані знання, розвиває фантазію, увагу і пам’ять. Важливо, що під час гри вихователь підтримує кожну дитину, заохочує до прояву ініціативи та творчості, створюючи теплу та доброзичливу атмосферу, де кожен почувається впевнено і бажаним учасником [16, с. 105].

Пропонуємо декілька тем для творчої розповіді: «Як промінець варив борщик Лисичці», «Коза в літаку», «Зачарована дівчинка», «Дівчинка і новорічна ялинка», «Пригоди маленького мурашина в казковому лісі», «Жук-чарівник», «Зачаровані квіти», «Пригоди веселого песика, який умів водити трамвай».

Приклади занять з розвитку мовлення у дітей середнього дошкільного віку наведено у додатку 1 та 2.

Одним із найбільш улюблених і ефективних видів творчої діяльності та активності дошкільнят є театралізація, яка виступає потужним інструментом розвитку мовлення дітей. Під час перегляду вистав або знайомства з літературними творами через театральне мистецтво малюки отримують зразки правильного, емоційно насиченого зв’язного мовлення, збагаченого прислів’ями, приказками та образними висловами. У сюжетно-рольових іграх формується і вдосконалюється діалогічне мовлення, що розвиває вміння вести живе спілкування.

Далі, під час підготовки та постановки театральних вистав у дітей удосконалюється зв’язне мовлення, яке набуває виразного емоційного забарвлення. Воно передбачає активне використання як вербальних, так і невербальних засобів комунікації, адже дошкільнята не лише відтворюють художньо-мовленнєві сюжети, засвоюючи мовні норми, а й вправляються у самостійному створенні сюжету та розробці сценарію для вистави.

Для організації театралізованої діяльності дошкільників застосовують різноманітні види театру, що відрізняються за використанням ігрового матеріалу та способом його розміщення: ляльковий театр, театр маріонеток, пальчиковий театр, театр на фланелеграфі, тіньовий театр та інші. Кожен із цих видів має свої унікальні можливості для розвитку мовлення дітей.

Наприклад, для відтворення складних казкових діалогів особливо ефективними є ляльковий театр, пальчиковий театр та театр маріонеток, оскільки вони стимулюють активне мовленнєве спілкування, творчість та уяву. Водночас простіші форми, як театр на фланелеграфі або тіньовий театр, допомагають розвивати уяву, увагу та емоційний інтелект дітей [45, с. 120].

Завдяки театралізації діти не лише удосконалюють свої мовленнєві навички, а й набувають впевненості у вираженні думок, розвивають координацію дій, вчаться працювати в команді та розуміти емоції інших. Така діяльність є надзвичайно важливою для всебічного розвитку дошкільнят і створює позитивний, творчий простір для їхнього мовленнєвого зростання.

Після впровадження спеціальної методики використання дитячої художньої літератури як ефективного засобу збагачення мовлення дітей середнього дошкільного віку було відзначено суттєві позитивні зміни у розвитку їхніх мовленнєвих навичок. Зокрема, дошкільники навчились:

– активно застосовувати в мовленні яскраві, образні вислови;

– впізнавати казкових персонажів за описом, загадками, ілюстраціями;

– самостійно переказувати народні казки, використовуючи ілюстрації, репродукції картин, схеми, моделі та символічні знаки;

– ефективно поєднувати вербальні й невербальні засоби виразності під час інсценування та обігрування казкових сюжетів.

Підсумовуючи результати формувального етапу дослідження, слід відзначити, що діти із захопленням брали участь у бесідах за змістом художніх творів, чітко дотримувалися норм мовленнєвого етикету, відповідально виконували словесні доручення. Особливо помітним позитивним результатом стала їхня активна участь у розігруванні жартівливих діалогів та іграх-драматизаціях, що базувалися на сюжетах художніх творів.

Варто підкреслити, що завдяки такій методичній роботі мовленнєва діяльність дітей стала більш самостійною, творчою та впевненою. Діти навчились не лише відтворювати вже знайомі тексти, а й творити власні

висловлювання, що свідчить про розвиток їхньої комунікативної компетентності та мовленнєвого креативу. Крім того, спостерігалося покращення загальної мовної культури, що має важливе значення для подальшого навчання та соціальної адаптації дітей.

2.3. Аналіз результатів експериментального дослідження

На контрольному етапі педагогічного експерименту, з метою визначення якісних змін, які відбулися завдяки цілеспрямованому використанню дитячої художньої літератури для розвитку та збагачення мовлення дітей 4-5 років, було проведено повторне тестування. Для забезпечення об’єктивності оцінювання ми використали ті самі типи завдань, що й на констатувальному етапі експерименту, що дало змогу порівняти результати та простежити динаміку мовленнєвого розвитку.

Головною метою контрольного етапу було виявити зміни та визначити рівень збагачення мовлення дошкільників після впровадження системи роботи, заснованої на використанні дитячих художніх творів у різних видах діяльності. Аналіз результатів дозволив оцінити ефективність застосованих методичних прийомів і підтвердити або спростувати висунуту гіпотезу.

Важливо підкреслити, що для досягнення позитивного результату художні твори мають бути підібрані з урахуванням вікових особливостей та рівня мовленнєвого розвитку дітей. Текст має бути доступним, емоційно насиченим, відповідати інтересам дошкільників. Не менш значущим є спосіб подачі матеріалу: інтонація вихователя, темп мовлення, виразність читання повинні бути зрозумілими дітям і стимулювати їхню увагу, уяву та бажання активно долучатися до мовленнєвої діяльності [31, с. 163].

Таким чином, повторна діагностика та ретельно організований контрольний етап експерименту дозволили комплексно оцінити рівень мовленнєвого розвитку дітей та підтвердили ефективність використання

художньої літератури як одного з провідних засобів збагачення мовлення дошкільників..

Для цього потрібно було вирішити наступні завдання:

1. Виявити рівні розвитку мовлення у дошкільників після формувального етапу експерименту та порівняти їх з результатами констатувального етапу.

2. Зробити висновки про результативність проведення експериментального дослідження.

Результати експериментальної перевірки ефективності використання підібраного матеріалу як умови збагачення мовлення у дітей 4-5 років виявили, що діти виконували завдання в потрібному темпі, з допустимими похибками і, що важливо, з великою зацікавленістю.

Узагальнені дані контрольного етапу експерименту показано у табл. 2.2. та на рис. 2.2.

Таблиця 2.2.

Рівні розвитку мовлення дітей 4-5 років
на контрольному етапі експерименту

Рівні розвитку мовлення	**К-сть дітей**	**Відсотки**
Високий рівень	9	45%
Середній рівень	9	45%
Низький рівень	2	10%

Графічно результати контрольного етапу експерименту подано за допомогою діаграми.

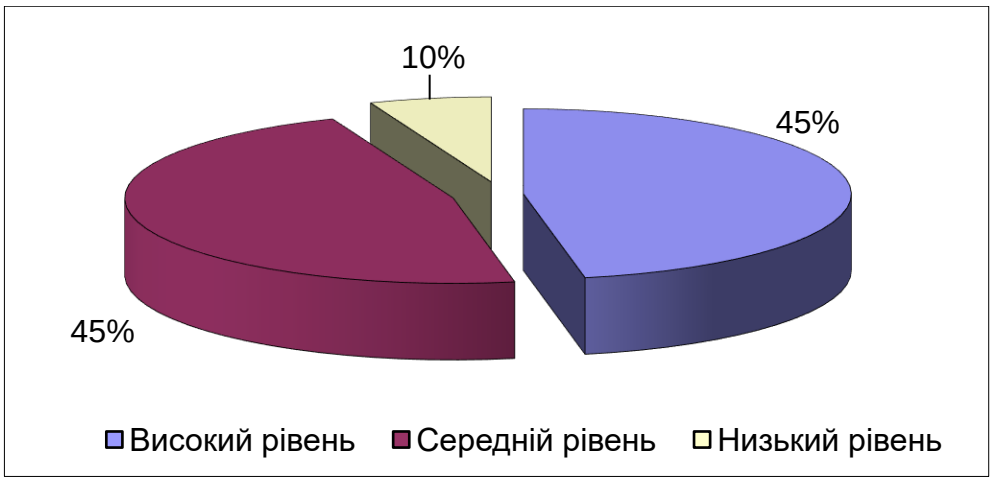

Діаграма 2.2. Рівні розвитку мовлення дітей 4-5 років на контрольному етапі експерименту

Результати діагностики дітей 4-5 років на контрольному етапі експерименту показали, що за підсумками проведеної роботи високий рівень розвитку мовлення виявлено у 45% (9 дітей), середній рівень - у 45% (9 дітей), низький рівень - у 10% (2 дитини) досліджуваних. Таким чином, можна відзначити підвищення показників розвитку мовлення в результаті використання запропонованої нами методики.

Динаміку рівнів розвитку мовлення дітей 4-5 років на початку і у кінці експериментального дослідження покажемо за допомогою діаграми 2.3.

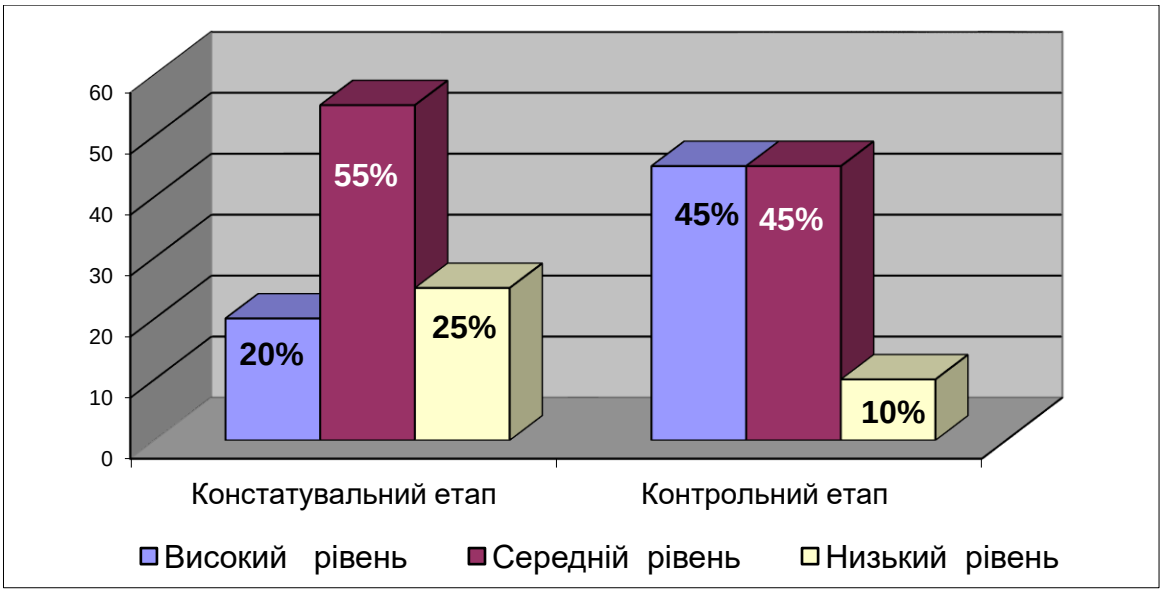

Діаграма 2.3. Динаміка рівнів розвитку мовлення дошкільників 4-5 років на початку та в кінці експерименту

Як видно з даних рисунка 2.3, у дошкільників спостерігається помітна позитивна динаміка розвитку мовлення. Зокрема, показники високого рівня зросли на 25%, водночас кількість дітей із середнім рівнем зменшилася на 10%, а частка дошкільників з низьким рівнем мовленнєвого розвитку скоротилася на 15%. Отримані результати свідчать про ефективність проведеної роботи та доцільність обраних методичних підходів.

Аналізуючи результати навчального експерименту, ми дійшли висновку, що в ході цілеспрямованої педагогічної діяльності мовлення дітей 4-5 років стало більш багатим, різноманітним за використаними мовними засобами, а також набуло більш чіткої структури, логічності й послідовності. Діти почали активніше використовувати нові слова, будувати складніші висловлювання, що свідчить про позитивні зміни у мовленнєвому розвитку.

Таким чином, літератури на заняттях та в різних видах діяльності дітей 4-5 років значно підсилює розвиток і збагачує їхнє мовлення. Це підкреслює важливість комплексного підходу до організації освітньо-виховного процесу в закладах дошкільної освіти. Отже, освітній процес у закладі дошкільної освіти має бути спрямований на всебічний розвиток інтелектуальних здібностей дитини, із особливим акцентом на вдосконалення мовлення.

Висновки до другого розділу

Проведена експериментальна робота дала змогу виявити реальний стан мовленнєвого розвитку дітей середнього дошкільного віку та підтвердила ефективність використання дитячої художньої літератури як засобу збагачення мовлення. Диференційоване застосування спостереження, бесід, діагностичних завдань і творчо-мовленнєвих вправ дозволило отримати цілісне уявлення про особливості словника, граматичної будови, звукової культури та зв’язного мовлення дошкільників. У ході формувального етапу було апробовано комплекс методичних прийомів, спрямованих на активізацію мовленнєвої діяльності дітей, розвиток образного мислення, розширення словникового запасу та вдосконалення комунікативних умінь, що забезпечило позитивні зміни у мовленнєвій поведінці дітей.

Порівняння результатів констатувального та контрольного етапів засвідчило помітне зростання рівня мовленнєвої компетентності дошкільників. Діти продемонстрували сформованість умінь самостійно переказувати казки й оповідання, доповнювати тексти, створювати власні висловлювання, а також використовувати невербальні засоби виразності під час драматизацій і творчих мовленнєвих ігор. Зросла їхня впевненість у мовленнєвих ситуаціях, ініціативність, інтерес до художнього слова та готовність до словесної творчості. Таким чином, розроблена й упроваджена методика довела свою результативність, а художня література підтвердила статус дієвого педагогічного інструмента у розвитку мовлення дітей 4–5 років.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження на тему «Формування мовленнєвої компетентності дітей 4–5 років засобами дитячої художньої літератури» теоретично обґрунтовано, експериментально перевірено й підтверджено ефективність використання художнього слова як дієвого засобу розвитку мовленнєвої діяльності дошкільників.

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури дав змогу з'ясувати, що проблема мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку є однією з ключових у сучасній дошкільній освіті, адже мовлення визначає загальний рівень інтелектуального, емоційного й соціального розвитку дитини. У наукових працях А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, Т. Поніманської, Ф. Сохіна, О. Ушакової підкреслено, що мовленнєва компетентність є інтегративною характеристикою особистості, яка поєднує знання, уміння та навички мовленнєвої діяльності, необхідні для успішного спілкування.

Проведене теоретичне узагальнення дозволило визначити, що мовленнєва компетентність дітей 4–5 років охоплює декілька взаємопов'язаних складових: фонетико-фонематичну, лексичну, граматичну, діалогічну, монологічну та комунікативну. Саме у цьому віці відбувається перехід від ситуативного до контекстного мовлення, розширюється словниковий запас, формується граматичний лад мови, розвивається зв'язне монологічне мовлення.

Доведено, що дитяча художня література є одним із найефективніших засобів формування мовленнєвої компетентності дошкільників. Вона поєднує в собі естетичний, виховний і пізнавальний потенціал, сприяє розвитку уяви, мислення, моральних почуттів, а також формує мовне чуття, інтонаційну виразність і вміння логічно будувати висловлювання. Під впливом художнього слова діти не лише збагачують словниковий запас, а й навчаються розуміти підтекст, емоційне забарвлення висловлювань, розвивають здатність до самовираження через мовлення.

У ході дослідно-експериментальної роботи з’ясовано, що систематичне й цілеспрямоване використання художньої літератури у навчально-виховному процесі позитивно впливає на всі компоненти мовленнєвого розвитку дітей середнього дошкільного віку. Експериментальні дані підтвердили, що впровадження спеціально розробленої системи занять, вправ та ігрових методів на основі художніх творів сприяє збагаченню активного словника дітей, удосконаленню граматичного ладу мовлення, розвитку зв’язного монологічного висловлювання та комунікативних умінь.

Однак слід відмітити, що до підбору творів для дітей 4-5 річного віку потрібно підходити з урахуванням їх вікових особливостей. Твори дитячої художньої літератури повинні відображати доступний для розуміння дитини світ предметів, речей та відносин. Тому добір художніх творів має відповідати віковим особливостям і рівню мовленнєвого розвитку дітей, а інтонаційне подання вихователя – бути чітким, виразним і доступним для сприйняття дошкільниками. Важливо, щоб педагог не лише правильно інтонаційно відтворював текст, а й умів привертати увагу дітей до емоційного забарвлення слова, робив акценти на ключових моментах та стимулював інтерес до змісту твору. Такий підхід сприяє кращому розумінню почутого, формує емоційний відгук та активізує мовленнєву діяльність малюків.

Проведене нами дослідження довело ефективність використання творів дитячої художньої літератури для розвитку та збагачення мовлення дітей 4-5 річного віку. Використання їх у практиці роботи з дітьми дошкільного віку для формування їхньої мовленнєвої компетентності є доцільним.

У процесі реалізації поставлених завдань:

1. Проаналізовано психолого-педагогічні джерела, що дозволило визначити понятійний апарат дослідження, уточнити сутність і структуру мовленнєвої компетентності дошкільника.

2. Визначено вікові особливості дітей 4–5 років, які полягають у підвищеній мовленнєвій активності, прагненні до самовираження,

формуванні здатності до зв’язного мовлення та засвоєнні граматичних закономірностей рідної мови.

3. Розкрито потенціал дитячої художньої літератури як дидактичного засобу, що забезпечує природне засвоєння мовних норм через емоційно-образне сприймання тексту, активізацію мислення, уяви та творчих здібностей дітей.

4. Розроблено та апробовано методичну систему формування мовленнєвої компетентності дітей середнього дошкільного віку, яка передбачає комплексну роботу з художнім текстом (читання, обговорення, драматизація, мовні ігри, творчі завдання).

5. Експериментально підтверджено ефективність запропонованої системи: після формувального етапу в дітей експериментальної групи спостерігалося зростання показників словникового запасу, граматичної правильності, зв’язності та виразності мовлення.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що формування мовленнєвої компетентності дітей 4–5 років є ефективним за умов, коли: створено мовленнєво збагачене середовище у закладі дошкільної освіти; вихователь цілеспрямовано інтегрує художню літературу у різні види діяльності дітей; застосовуються активні методи роботи (бесіди, інсценізації, мовленнєві ігри, творчі перекази, складання казок); педагог стимулює емоційно-позитивне ставлення до читання та усного спілкування.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні розуміння сутності мовленнєвої компетентності дошкільників, уточненні педагогічних умов її формування засобами дитячої художньої літератури, визначенні зв’язку між мовленнєвим, емоційним і моральним розвитком дитини.

Практичне значення полягає у розробленні методичних рекомендацій та педагогічних прийомів, які можуть бути використані у роботі вихователів, логопедів, асистентів вихователя для підвищення ефективності розвитку мовлення у дітей середнього дошкільного віку.

Результати дослідження підтверджують, що системне використання дитячої художньої літератури є дієвим засобом формування мовленнєвої компетентності, сприяє гармонійному розвитку особистості дитини, підготовці її до шкільного навчання та подальшої комунікативної діяльності.

Окрім того, художні тексти сприяють розвитку емоційної сфери: вони викликають у дітей співпереживання, формують емоційну чуйність, піднімають настрій і створюють позитивний психологічний мікроклімат у групі. У результаті літературні жанри стають не лише засобом навчання, а й важливим інструментом виховання, який допомагає формувати гармонійну, допитливу та емоційно врівноважену особистість дошкільника.

Таким чином, можна стверджувати, що залучення творів різних жанрів дитячої літератури у доступній та зрозумілій для дошкільників формі сприяє всебічному розвитку дитини. Через художнє слово діти пізнають навколишній світ, поступово занурюються в реалії дорослого життя, формують уявлення про моральні цінності та соціальні норми. Читання й обговорення літературних творів активізує мовленнєву діяльність, розширює словниковий запас завдяки використанню яскравих образних висловів, метафор і ритмічних поетичних рядків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція. 2021. https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

2. Барна Х. Виховання ціннісного ставлення до книги у дітей старшого дошкільного віку : дис. … канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2014. 222 с

3. Білавич Г., Пантюк Т., Крайник У., Петруняк М. Інтерактивні засоби навчання як чинник комунікативного розвитку дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Молодь і ринок, (5/213), 2023. С. 7-12.

4. Богданець-Білоскаленко Н. І. У барвистому віночку. Хрестоматія. Навч.посібник для роботи з дітьми у дошкільн.навч.закладах. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2012. 728 с.

5. Богданець-Білоскаленко Н. (2023). Дитяча література як важливий складник у вихованні толерантності дітей дошкільного віку. Acta Pedagogica Volynienses, 1, 10–17, doi: https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.2

6. Богуш А. М., Гавриш Н. В., Саприкіна О. В. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку: підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Вид 2-е. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 408 с.

7. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. 2-е вид. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 374 с.

8. Богуш А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі : монографія. Вид 2-е, допр., доп. Кам’янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2018. 392 с.

9. Богуш А. М., Маліновська Н. В. Перші кроки грамоти: передшкільний вік: навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 424 с.

10. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 368 с.

11. Богуш А., Маліновська Н. Методика розвитку мовлення на навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку: підручник для учнів педагогічних коледжів спеціальності 012 «Дошкільна освіта». Київ : Видавничий Дім «Слово», 2022. 344 с.

12. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Київ : Слово, 2006. 304 с.

13. Богуш А., Луцан Н. Мовленнєво-ігрова діяльність: мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навч.-метод. посіб. 2-ге, допов. Київ : Слово, 2012. 304 с.

14. Бородич А. М. Методика розвитку мовлення дітей: навчальний посібник для студ. пед. ін-тів. Київ, 2017, 165 с.

15. Брушневська І. М. Формування фонетичного компоненту мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку в онтогенезі. Київ, 2016. 11-15 с.

16. Вавіна Л. С. Розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників з порушеннями зору: навчально-методичний посібник. Київ : Інститут спеціальної педагогіки, 2015. 127 с.

17. Ватаманюк Г. Художня література як засіб формування духовного світу дитини // Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського держ. університету. Серія педагогічна. Кам’янець-Подільський, 2007. Вип. XIII. С. 237–240.

18. Ватаманюк Г. П. Особливості використання дитячої книги у процесі розвитку творчості старших дошкільників. *Актуальні проблеми гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич : Гельветика, 2020. Вип. 7. Т. 1. С. 224–229. *Index Copernicus International, категорія «Б»*. http://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_1/39.pdf.

19. Ватаманюк Г. П. Робота з дитячою книгою в закладі дошкільної освіти: теорія і практика : навчально-методичний посібник. 2-е вид. доповнене. Київ : КНТ, 2022. 488 с. [Електронне видання]. http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6854 .

20. Ватаманюк Г. П. Формування інструментальної складової спілкування старших дошкільників у процесі музично-ігрової діяльності: монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 360 с. (22, 5 ум. друк. Аркушів) http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6853

21. Виготський Л. С. Мислення і мова. Київ : Рад. школа, 1982. 287 с.

22. Водолага Н. В. Навчання розповіді дітей старшого дошкільного віку в мовленнєво-ігровій діяльності: навч.-метод. посібник. Київ, 2017. 218 с.

23. Гавриш Н. Художня література в освітньому процесі: сучасні технології . Дошкільне виховання. 2011. № 2. С. 4-9.

24. Гавриш Н. В. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку: методичні рекомендації. Київ : Генеза, 2012. 256 с.

25. Галаманжук Л., Ватаманюк Г. Використання інтерактивних технологій у формуванні комунікативної компетентності старших дошкільників у процесі ознайомлення із суспільним довкіллям. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: педагогічні науки. № 1. 2024. С. 170-176. https://new.ejournal.cdu.edu.ua/pedagogics/issue/view/ 1

26. Гнідець У. Концептуалізація розуміння сучасної літератури для дітей та юнацтва у світлі наукової критики. Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Тернопіль, 2011. Вип. 1. С. 25-35.

27. Гужанова Т. С. Формування мовної компетентності у старших дошкільників за допомогою казок у світі Концепції «Нова українська школа». Система підготовки майбутніх фахівців у контексті становлення Нової української школи: монографія, 2019. С. 188-201.

28. Діленко В. Українська дитяча література як джерело виховання толерантності в дітей дошкільного віку. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2018. Випуск 61. Серія 5. С. 77-80.

29. Зрожевська А. В. Художня література в освітньому процесі ЗДО. Львів : Світ, 2018. 198 с.

30. Зрожевська А. Я., Потоцька Т. Ф. Робота з дитячою книжкою у контексті формування особистості дошкільника. Наукові записки. Серія «Педагогічні науки». Вип. 88. 2015. С. 31-35.

31. Ісаєва О. В. Методика ознайомлення дітей з художньою літературою. Київ : Освіта, 2015. 208 с.

32. Калмикова Л. О. Перспективність і наступність в навчанні мови й розвитку мовлення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: психолінгівістичний і лінгвістичний виміри: навч.-метод. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 448 с.

33. Калмикова Л. О. Перспективність і наступність в навчанні мови й розвитку мовлення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: психолінгівістичний і лінгвістичний виміри: навч.-метод. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 448 с.

34. Калмикова Л. О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс: навч.-метод. 69 посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. 384 с.

35. Методика виховання та розвитку дітей раннього віку : навч.-метод. посіб. / авт.-упор. Н. Г. Каньоса, Т. Й. Бабюк, І. Л. Пукас. Кам’янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2021. 268 с. http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6009

36. Каньоса Н. Г. Театралізована діяльність як засіб розвитку мовленнєво-творчих здібностей дітей дошкільного віку // Від творчого педагога до творчої дитини : гармонія партнерської взаємодії педагога з дитиною : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / К-ПНУ імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти,

управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради; [відпов. секр. Н. Г. Каньоса]. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2017. С. 112-115

37. Качак Т. Інтерпретаційні аспекти художніх текстів для дітей. Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Тернопіль, 2012. Вип. 3. С. 14-19.

38. Качак Т. Б. Дитяча література у вихованні дошкільників. Івано-Франківськ : Плай, 2014. 212 с.

39. Книжка малюкам. Хрестоматія літературно-художніх творів з методикою використання для дітей молодшого дошкільного віку / Гавриш Н. В., Кіндрат І. Р., Табака О. М., Хартман О. Ю. Київ : Українська академія дитинства, 2020. 256 с.

40. Кононко О. Л. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник. Київ : Слово, 2016. 384 с.

41. Коргун Л. М., Слюсаренко А. Ю. Формування готовності педагогів до роботи у закладах дошкільної освіти в умовах інклюзії. Педагогічний альманах. Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика: матеріали ІІ Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. Вип. 2. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2022. С. 104–112.

42. Костенко Т. Психолого-педагогічна взаємодія як умова розвитку пізнавальної активності слабозорих дошкільників: «Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови»: зб. статей молодих вчених /За ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої. Київ, 2011. Вип. 2. С. 98-106.

43. Левик І. М. Формування художньо-мовленнєвої компетентності в дітей дошкільного віку засобами дитячої літератури. Сучасна українська освіта: виклики, стратегії, технології : збірник наукових праць ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції. Дрогобичі, 2025. 190-194 с.

44. Луцан Н. І. Формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку. Ужгород : Патент, 2017. 180 с.

45. Луцан Н. І. Розвиток зв’язного мовлення дошкільника в мовленнєвоігровій діяльності: лінгводидактичнй аспект. Кам'янець Подільський: Наука і освіта, 2014. 119-122 с.

46. Луценко І. Дошкільна освіта і глобалізація. Пріоритетні напрями виховання дошкільнят // Дошкільне виховання. №3. 2016. С. 2-5.

47. Макаренко Антон Семенович (1888-1939) // Маловідомі першоджерела ураїнської педагогіки (друга половина XIX-XX ст.) : хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська та ін. Київ : Науковий світ, 2003. С. 364−375.

48. Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. ред. Г. В. Бєлєнька. Київ : Київ.ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 352 с.

49. Науково-педагогічна спадщина Антона Макаренка у практиці сучасних освітніх закладів : тези Всеукр. Наук.-метод. конф., присвяченкої 125-й річниці від дня народження Антона Семеновича Макаренка, (Київ, 19 берез. 2013 р.) / упоряд.: Л. Б. Лук’янова, О. І. Щербак ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Київ. проф.-пед. коледж ім. А. Макаренка. Херсон : Олді плюс, 2013. 306 с.ю

50. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук; за заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. Київ : Українська академія дитинства, 2017. 80 с.

51. Піроженко Т. О. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6 р. «Вчимося жити разом»/ Т. О. Піроженко, О. Ю.Хартман, К. В.Палієнко, М. В.Павленко. Київ : Алатон, 2016. 112 с.

52. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с.

53. Піроженко Т. О., Хартман О. Ю. Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6 р. «Вчимося жити разом». Київ : Видавництво «Алатон», 2016. 32 с.

54. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : підручник. 3-тє вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. 448 с.

55. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Тернопіль, «Мандрівець», 2017. 225 с.

56. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Ч. ІІ. Від трьох до шести (семи) років / наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР- Україна», 2014. 452 с. https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy- rozvytku-ditey/rozvitku-ditini-doshkilnogo-vikuya-u-svitinova- redaktsiyachastina-2.pdf

57. Рібцун Ю. В. Мовленнєві намистинки для маленької дитинки : навч.-метод. посіб. Київ : Літера, 2010. 160 с.

58. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвиткумовлення дітейп'ятого рокужиття із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмнометодичний комплекс. Київ : Кафедра, 2013. 284 с.

59. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку: монографія / Л. О. Калмикова, Н. В. Харченко, С. Д. Дем'яненко, Л. А. Порядченко; за заг. ред. Л. О. Калмикової. Київ : Вид-во «ПП Медвєдєв», 2007. 304 с

60. Рябошапка О. В. (2020). Вплив книги на форму-вання особистості дитини: історичний аспект. Педаго-гіка формування творчої особистості у вищій і загаль-ноосвітній школах. № 70. Т. 3. С. 20–24

61. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ: Освіта, 2015. 304 с.

62. Савченко О. Я. Навчально-розвивальний потенціал освітнього середовища: в кн.: Дидактика початкової освіти. Київ : Грамота, 2012. С. 153-157. (504 с.)

63. Скалозуб Т. В. Формування зв'язного мовлення у дітей середнього дошкільного віку засобами художнього слова // Дошкільна освіта. 2019. № 3. С. 45-51.

64. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: Рідне слово, Київ: Видавництво «Радянська школа», 1977. 669 с.

65. Табака О. М. Дитяча періодика: особливості, освітній потенціал, ретроспектива розвитку. Електронний науковий журнал «Перспективи та інновації науки (Серія «Психологія», Серія «Педагогіка», Серія «Медицина»). 2022. №13(18) С. 458-466

66. Табака О. М. Розвиток мовлення дошкільнят: актуальні проблеми, шляхи розв'язання. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика». 2021. Вип. 40. Том 3. С. 213–218.

67. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей серднього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс / За ред. Є.Ф.Соботович. Київ : «Актуальна освіта», 2007. 120 с.

68. Ушакова О. С. Розвиток мовлення дошкільників. Харків : Основа, 2008. 240 с.

69. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. Київ : Рад. школа, 1983.

70. Чупахіна С. В., Кирста Н. Р., Кіндрачук Н. М. Розвиток слухомовленнєвої пам'яті у дітей із порушеннями мовлення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 91. С. 243-248.

71. Шалагінов Б. Б. Дитяча література: до питання історичної періодизації // Слово і час : Науково-теоретичний журнал. 2013. № 7. С. 46-53.

72. Яковенко А. О. Загальнодидактичні аспекти дослідження мовленнєвої готовності до навчання у школі старших дошкільників: наук. час. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 273-277 с.